ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sayı: 26 Yıl: 2009
AYRI BASKI

OSMANLI TARİHİ ARAŞTIRMA VE UYGULAMA MERKEZİ DERGİSİ (OTAM)

Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş

Yasemin TÜMER ERDEM

ANKARA ÜNİVERSİTESİ BASIMEVİ – ANKARA / 2011

Osmanlı Eğitim Sisteminde Teftiş

Inspection in the Ottoman Education System

Yasemin Tümer Erdem

Özet:

Osmanlı Devleti'nde eğitimin ıslahı ve yaygınlaştırılmasında teftiş mekanizması önemli bir yere sahiptir. Çeşitli maarif memurları ve müfettişleri vasıtasıyla bir teftiş zinciri kurulmaya çalışılmıştır. İlk defa Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile teftiş müessesesinden beklenen görevler saptanmıştır. İlerleyen yıllarda bu görevi yerine getirecek memurların görev ve sorumluluklarına yönelik resmî düzenlemeler yapılmış, böylece tüm imparatorlukta ortak bir denetim sistemi oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada Osmanlı eğitim sistemindeki teftiş müesesesinin gelişimi, yayınlanan talimatnâme ve nizamnâmeler doğrultusunda ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Teftiş, denetim, müfettiş, maarif müdürü

Abstract:

The Inspection mechanism holds an important place in the reformation and spreading of education in the Ottoman Empire. The State endeavored to establish an inspection chain by means of bureaucrats and inspectors of the Ministry of Education. The functions of the inspection foundation was first determined with "Maarif-i Umumiye Nizamnamesi", but then efforts were made to form a common inspection system all over the Empire. This article will condider the development of the inspection foundation in Ottoman education system according to the regulations.

Key Words: Inspection, Control, Inspector, Superintendent of schools.

Dr., Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, E-mail: yterdem@marmara.edu.tr.

Giriş:

Teftiş, bütün devlet dairelerindeki görevlilerin vazifelerini, kanun ve nizamnamelere uygun bir şekilde yürütüp yürütmediklerini, görevlerini hakkıyla yerine getirip getirmediklerini tespit etmek için yapılan ve usulsüz davrananların haklarında yasal işlemlerin yürütülmesi için tayin edilmiş müfettişler vasıtasıyla gerçekleştirilen denetlemedir.

Eğitimde teftiş hizmetinin ne zaman başladığı kesin olarak bilinmemektedir. Başlangıçta müfettişlik, öğretmene yardımcı olan, yol gösteren bir memuriyet olarak düşünülmüştü. Zamanla teftişin anlamı değişmiş, müfettişlik eğitim müesseselerine ani baskınlar yapan, aksaklıkları ortaya koyan ve görevini ihmal edenleri tespit eden bir memuriyet haline gelmişti.

Bu çalışmada Osmanlı eğitim sisteminde teftiş mekanizmasının nasıl işlediği, bu mekanizmada yer alan birimlerin ve memurların nizamnâmeler, kanunlar ve talimatnâmeler doğrultusundaki görev ve sorumlulukları ele alınacaktır.

1838 yılında kurulan Meclis-i Umur-ı Nafıa'nın mahalle mektepleri hakkında hazırladığı lâyiha, Türk eğitim sisteminde teftiş müessesesinin kurulmasına yönelik ilk resmî düzenleme olarak bilinmektedir. Nitekim lâyihada teftişle ilgili şu ifade yer almaktadır[1]:

> *"...ulûm u maarifin tahsiline medâr-ı yüsr u suhûlet olmak üzere mekâtib-i mevcûdeye bir nizam verilmek, yani mahallât arasında şu ufak mekteplerde olan şakirdanın taallümlerine bakılmak üzere evvela mevcut olan mekteb hocalarının ahvâl ve derece-i ma'lûmatları memurlar tayiniyle teftiş olunup dirayet ve kabiliyetleri zâhir ve terbiye-i etfâle muktedir olanları istihdam olunmak..."*

Ancak teftiş kararı, sadece söz konusu mahalle mekteplerine yönelikti. Teftişin amacı ise öğretmenlerinin yeterliliklerini tespit etmekten öteye gitmemekteydi[2].

Teftişle görevli kişilere zamanına göre "muîn", "muhakkık", "müfettiş" gibi isimler verilmiştir. 1845 yılında kurulan Meclis-i Muvakkat'ın ilköğretim okulları için hazırladığı 1847 tarihli "*Etfâlin Tâlim ve Tedris ve Terbiyelerini ne Veçhile İcra Eylemeleri Lâzım Geleceğine Dair Sıbyan Mekâtibi Hâceleri Efendilere İta Olunacak Tâlimat*"ta müfettiş anlamına gelen muîn ifadesi kullanılmıştır. *Talimat*'ın 3. bendinde yer alan husus sadeleştirilmiş şekliyle şöyledir[3]:

---

[1] Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, MEB, Ankara 2002, s. 6.

[2] Kâmil Su, *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*, MEB, İstanbul 1974, s. 2; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1991, s. 48.

[3] Yahya Akyüz, "İlköğretim'in Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Talimatı", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 5, Ankara 1994, s. 4.

"Hoca efendiler, tayin edilen muin-i mekatip (müfettiş)lerin göstereceksleri kolay öğretim yollarına göre öğretim yapıp anlatmalı ve adıgeçen risaleleri ezberletmeye çalışmalıdırlar".

Söz konusu talimatnâmede muîn-i mekâtib adıyla müfettişlerin tayin edileceğinin bildirilmesi bir yeniliktir. Ancak burada müfettişin görevi okulları denetlemekten ziyade hocalara kolay öğretim yöntemlerini göstermekti[4].

Bu tarihlerde Mekâtib-i Sıbyan Muînliği'nde mevaliden[5] Hafız Vehbi Efendi, Mekâtib-i Rüşdiye Muînliği'nde ise mevalî-i kiramdan[6] Nazif Efendi bulunmaktaydı. Ancak muînlik memuriyeti, lüzum kalmadığı gerekçesiyle 1848 yılında kaldırılmıştı[7]. Aynı memuriyete daha sonra yeniden rastlanmaktadır. Nitekim ilim ve fennin memlekete yayılmasını sağlamak, okullar için lüzumlu ders kitaplarını telif ve tercüme etmek, sade bir dille edebiyat ve tarih alanlarında yeni eserler yazmak üzere kurulmuş olan "Encümen-i Dâniş"in üyeleri arasında Mekâtib-i Umumiye muîni sıfatıyla Ahmed Hilmi Efendi bulunuyordu[8].

Kısacası *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* yayınlanana kadar teftiş işleri, sıbyan ve rüşdiye mekteplerinde muîn sıfatıyla görevlendirilen ve öğretmenlere yardımcı olan görevlilerin sorumluluğundaydı.

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ve Teşftiş İşleri

1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi,* maarif teşkilatı bakımından önemli yenilikler getiren bir düzenlemedir. Özellikle bu nizamnâme teftiş hizmetlerinde yeni hükümler getirerek, teftişin Nezâret'in resmî ve kanunî görevleri arasına girmesini sağlamıştır[9].

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi için hazırlanan Meclis-i Vükela mazbatasında yer alan ifadeler teftişin lüzumunun ve eğitim teşkilatındaki öneminin resmî makamlarca anlaşıldığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir:[10]

"...ve halkı tahsil-i maarife zorlayacak bir kaidenin ve genellikle mektepleri sürekli gözetim altında bulunduracak bir teftiş heyetinin yokluğu dahi türlü mülkî sakıncaları doğuracağı cihetle..."

---

[4] Y. Akyüz, *agm*, s. 20.
[5] Mevali, mevleviyyet payesine ulaşmış âlimler anlamındadır.
[6] Mevali-i kiram, yüksek rütbeli kadı anlamındadır.
[7] M. Cevad, *age*, s. 27.
[8] M. Cevad, *age*, s. 40.
[9] B. Kodaman, *age*, s. 49.
[10] K. Su, *age*, s. 3-4.

Merkez teşkilâtından ziyade taşra maarif teşkilâtını yapılandıran bu nizamnâmenin 143. maddesi gereğince; vilayetlerde İstanbul'daki Meclis-i Kebîr-i Maarif'in bir şubesi ve icra organı olarak "Meclis-i Maarif" kurulacaktı. Bu meclisin başında "Maarif Müdürü" unvanını taşıyan bir başkan bulunacaktı. Bu mecliste başkanın yanı sıra gereğine göre biri müslim diğeri gayrimüslim iki muavin, ikisi müslim ve ikisi gayrimüslim olmak üzere dört muhakkık[11], bir musahip, bir kâtip ve bir sandık emini yer almaktaydı. Ayrıca elviye-i mülhaka merkezlerinde de biri müslim diğeri gayrimüslim iki müfettiş bulunacaktı[12].

Bu meclisin görevleri; Maarif Nezâreti'nden alacağı emir ve talimatları yerine getirmek, *Maarif-i Umumiye Nizamnâme*'sinin hükümlerini vilayet dâhilinde uygulamak, bütün mektepleri, kütüphane ve matbaaları teftiş etmek, vilayetin maarif durumunu ve ıslahı için yapılması gereken işleri Maarif Nezâreti'ne rapor etmekti[13].

Maarif müdür ve muavinlerinin görevleri arasında yine teftiş 'yer almaktaydı. Nitekim 147. madde gereğince, vilayet merkezinde bulunan bütün mektep ve kütüphanelerin, özellikle de idadi, sultani gibi orta öğretim kurumlarıyla yüksek okulların denetimi onların sorumluluğuna verilmekteydi.

Görev yetki ve rütbeleri bakımından müfettişlerin üstünde yer alan muhakkıklar, lüzum görüldükçe vilayet dâhilinde bulunan mektep ve kütüphaneleri, livalarda bulunan müfettişlerin hareketlerini teftiş ve tahkik etmekle görevliydi. Yetkileri dâhilinde gerekli tedbirleri alıp, döndüklerinde yaptıklarını bir rapor halinde Meclis'e takdim edeceklerdi[14].

Müfettişler ise sancak dâhilinde bulunan ibtidaî mektepleri denetlemekle görevliydi. Teftiş ettikleri okullar ıslah olana kadar üç ayda bir, daha sonraları ise 6 ayda bir ziyaret edecekler ve sonucunu vilayet maarif meclisine bildireceklerdi[15].

Muhakkık ve müfettiş gibi resmî görevlilerin maarifin ve okulların denetimi için görevlendirilmesinin ilk defa bu nizamname ile gündeme gelmesi teftiş tarihi açısından önemlidir[16].

---

[11] Muhakkık, tahkik eden, hakikati gerçeği arayıp meydana çıkaran soruşturucu anlamındadır. Genellikle bu terim müfettişlikle aynı anlama gelmektedir.

[12] *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi (MUN), Düstur,* II. Cüz, 1289, s. 184-219.

[13] MUN, mad. 146; ayrıca maarif teşkilatı içinde teftiş işleri için bk. B. Kodaman, *age*, s. 23, 50.

[14] MUN, mad. 148.

[15] MUN, mad. 149.

[16] B. Kodaman, *age*, s. 50.

Merkez Maarif Teşkilâtında Müfettişlerin Yeri ve Görevleri

1870 yılında *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* gereğince merkez maarif teşkilatı bünyesinde Meclis-i Kebîr-i Maarif kurulmuş ve burada iki müfettişliğe yer verilmişti. Anadolu yakası Mekâtib-i Rüşdiye ve Sıbyaniye Müfettişliği'ne 1.200 kuruş maaşla maarif meclisi üyelerinden Ahmed Efendi ve Rumeli yakası Mekâtib-i Rüşdiye ve Sıbyaniye Müfettişliği'ne yine 1.200 kuruş maaşla maarif meclisi üyesi Şahin Efendi tayin edilmişti[17]. Ayrıca maarif meclisi üyesi Mustafa Efendi'ye de İstanbul merkezindeki sıbyan ve rüşdiye mekteplerini teftiş görevi verilmişti. Bu görevinden dolayı maaşına 1167 kuruş zam yapılarak 2000 kuruşa çıkarılmıştı[18].

Meclis-i Kebîr-i Maarif'in bünyesinde yer alan bu müfettişler, sorumlu oldukları okulları teftiş ederek, bina, tedrisat ve öğretim kadroları yönünden ıslahına gayret edeceklerdi. Ayrıca yeni açılmakta olan rüşdiyelerin memlekete yayılmasına da yardımcı olacaklardı[19].

1875 yılında Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse (Üsküdar, Galata ve Eyüp)'de bulunan sıbyan mekteplerinin ıslahı için "Tedris Meclisleri"nin ve şubelerinin açılmasını ön gören ve bunların görevlerini düzenleyen talimat, yine bu okulların teftişine yönelik maddeler içermekteydi[20]:

> *'Maarif Nezâret-i Celîlesi canibinden memur olan müfettiş efendiler kemâkân mekteb-i mezkûreye gidüb tahkik-i ahvâl edecekleri gibi talimat-ı mevcude ve usul-i müttehazeye menafi bir hal ve hareket gördüklerinde keyfiyeti evvel emirde muallim efendilere tenbih ve bu tenbihin faidesi görülmediği halde meclis-i tedris ile bi'l-istişâre icrası icabına teşebbüs edeceklerdir (madde 14)*

Ayrıca aynı yıl *Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de Bulunan Zükûr (erkek) ve İnas (kız) Rüşdiyeleriyle Mekâtib-i İbtidâiyenin Teftişine Memur Olan Meclis-i Maarif Azaları Efendilere Talimat* yayınlanmıştır. Bu talimata göre müfettişler ve sorumlu oldukları okullar şöyleydi[21]:

Faziletlü Kerim ve Fasih Efendiler: Aksaray, Şehzâde, Takvimhâne, Bayezid, Darülmaarif erkek rüşdiyeleriyle bu semtlerde bulunan kız rüşdiyeleri ve numûne mektepleri.

---

[17] Aziz Berker, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, MEB, Ankara 1945, s. 78.

[18] A. Berker, *age*, s. 77.

[19] B. Kodaman, *age*, s. 51.

[20] "Dersaadet ve Bilâd-ı Selâsede Bulunan Mekâtib-i Sıbyaniyenin İdaresi İçün Ahalice İntihab Olunacak Azadan Mürekkeb Olmak Üzere Teşkil Olunacak Mecâlis-i Tedrisiye ve Şubelerinin Sûr-ı Teşkiliyle Vazifeleri Hakkında Talimatır", *Düstur*, C. III., s. 432-438.

[21] A. Berker, *age*, s. 104-105; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2010, s. 192.

Mekremetlü Mustafa ve Şakir Efendiler: Fatih, Davudpaşa, Eski Ali Paşa, Zeyrek, Sultan Selim taraflarındaki rüşdiyeler ile numûne mektepleri.

İzzetlü Rüşdi Bey ve Osman Efendi: Feyziye, Beşiktaş, Mirgün rüşdiyeleri.

Faziletlü Mehmed ve Osman Efendiler: Üsküdar, Beylerbeyi ve Kanlıca rüşdiyeleri.

Bu müfettişler sorumlu oldukları bölge dâhilindeki mektepleri haftada bir defa olmak ve bir aydan sonra münavebeli bir şekilde diğer bölgeye geçmek üzere teftiş edeceklerdi. Teftiş sırasında; öğretmen, müstahdem ve öğrencilerin düzenli olarak okula devam edip etmediğini, okuldaki devam defterinin muntazam tutulup tutulmadığını, öğrencilerin iyi eğitilip eğitilmediğini, mekteplere yabancı kişilerin girmemesine, öğrencilerin mektep vaktinde dışarı çıkmamalarına, mektep dışında edepsizlik yapmamalarına dikkat edilip edilmediğini kontrol edecekti. Ayrıca her gün öğrencilere dikte usulü ile tahtaya yazdırılarak bir nevi imtihan edilmesine[22] riayet edilip edilmediğine, resmen belirtilen kitaplardan başka kitap okutulup okutulmadığına, öğretmenlerin yeterli olup olmadığına ve usulüne uygun eğitim verilip verilmediğine bakacaklardı. Bütün bu gözlem ve tespitlerini bir rapor halinde Meclis-i Maarife sunacaklardı.

1879 yılında Maarif Nezâreti'nin bünyesinde bazı değişiklikler yapılarak daha modern bir yapı haline dönüştürülmüştü. Nezâret, maarif işleriyle doğrudan doğruya ilgili beş daireye bölünmüştü: 1. Mekâtib-i Âliye dairesi, 2. Mekâtib-i Rüşdiye dairesi, 3. Mekâtib-i Sıbyaniye dairesi, 4. Telif ve Tercüme dairesi, 5. Matbaalar dairesi. Bu yeni yapı içerisinde iki müfettiş ile bir kütüphaneler müfettişi de yer almaktaydı[23].

Merkezî teşkilatın taşra maarifinden uzak ve habersiz olduğunun zamanla anlaşılması üzerine 1880 yılında taşra ile merkezin arasında irtibatı sağlamak amacıyla Nezâret'teki müfettiş sayısı arttırılmıştı. Zira merkez teşkilatı bünyesinde, iki mekâtib-i rüşdiye müfettişi, bir mekâtib-i sıbyaniye müfettişi, Anadolu ciheti mekâtib-i rüşdiye ve ibtidaî müfettişi ve kütüphaneler müfettişi olmak üzere 5 müfettiş bulunmaktaydı[24]. Anadolu Mekâtib-i Rüşdiye ve İptidâiye Müfettişliği'ne daha önce İşkodra Vilayeti'ne müfettiş olarak tayin edilmiş olan Davut Efendi atanmıştı[25]. 1882 yılında Mekâtib-i Rüşdiye Müfettişliğinde Şakir Efendi, Mekâtib-i Sıbyaniye Müfettişliğinde ise Osman

[22] "...isticvab ve istiktab olunmaları" ifadesi kullanılmış ve dikte usulüyle öğrenciye yazı yazdırılarak doğru yazıp yazmadığının kontrol edilmesi kastedilmiştir.
[23] B. Kodaman, *age*, s. 29-30.
[24] Aynı yer.
[25] BOA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, nr. 66917, 1293.

Efendi bulunmaktaydı[26]. Aynı yıl Anadolu ve Rumeli'ye de birer müfettiş gönderilmesine karar verilmişti[27].

1883 yılında Maarif Nezâreti bünyesinde mekâtib-i rüşdiye müfettişi olarak Şakir Efendi ve Latif Efendi, mekâtib-i ibtidaiye müfettişi olarak Osman Efendi görevlendirilmişti. Bu arada yüksek öğretim okullarının teftişini sağlamak amacıyla ilk defa Mekâtib-i Âliye müfettişinin tayin edildiğini görüyoruz. Bu yıla ait *Devlet Salnâmesi*'ne göre bu görev Kadri Efendi'nin sorumluluğundaydı[28].

1888 yılında ise müfettişliklerin sayısı arttırılmıştı. Buna göre Maarif Nezâreti bünyesinde yer alan müfettişlikler şunlardır[29]:

1- Milel-i gayrimüslime ve ecnebiye okulları müfettişi: Abdullah Hasib Efendi
2- Mekâtib-i Âliye müfettişi: İlyas Efendi
3- Mekâtib-i İdâdiye müfettişi: Enver Efendi
4- Mekâtib-i Rüşdiye müfettişi: Rasih Efendi
5- Mekâtib-i İbtidâiye müfettişi: Osman Efendi
6- Kütüphaneler müfettişi: Süreyya Efendi
7- Matbaalar müfettişi: Vapuridi Efendi ve Mikail Efendi

1888 yılında bütün müfettişliklerin öğrenim dairelerinin dışında bırakılarak, "memurîn-i teftişiye" adı altında ayrı bir birim haline getirildiği görülmektedir. Burada dikkati çeken gayrimüslim ve ecnebi okulları ile idadiler için ayrı müfettişliklerin kurulmasıdır. Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği, Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan gayrimüslim ve yabancı mektepleri teftiş ederek programlar dışında yazılı ve sözlü olarak eğitim verilmesini ve siyasî propagandalar yapılmasını önlemek, ruhsatsız okulları tespit etmek amacıyla 1886 yılında kurulmuştu. Vilayetlerde bulunan gayrimüslim ve yabancı mektepler hakkında vilayetlerden ve maarif müdürlerinden gelen raporlar hakkında Nezâret'e bilgi vermek de yine bu müfettişliğin görevleri arasındaydı[30].

---

[26] *Devlet Salnamesi*, sene: 1299, s. 255.

[27] M. Cevad, *age*, s. 183.

[28] *Devlet Salnamesi,* sene: 1300, s. 182-183; B. Kodaman, *age*, s. 33.

[29] *Devlet Salnamesi,* sene: 1305, s. 225; B. Kodaman, *age*, s. 33; K. Su, *age*, s. 6-7. Kodaman ve Su eserlerinde aynı salnameyi kullanarak farklı yıllar vermiştir. H. 1305 yılı milâdiye çevrildiğinde 1887-1888 tarihi bulunmaktadır. Yılın ilk üç ayı 1887'ye dâhil olduğu için biz 1888 yılını verdik.

[30] *Salnâme-i Maarif-i Umumiye*, sene: 1321; s. 43; Faik Reşit Unat, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihi Bir Bakış*, Ankara 1964, s. 25. Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişleri görevlerini yerine getirmekte zorlanıyorlardı. Nitekim bu müfettişlerin Protestan okullarının kitap ve programlarını, öğretmenlerini denetleyemediği, okul kapıların onların yüzüne çarpıldığı, Maarif Nazırı Zühtü Paşa tarafından dile getirilmişti (Y. Akyüz, *age*, s. 243).

Bir müddet sonra da "Mekâtib-i Âliye Müfettişliği", "Mekâtib-i Âliye ve Hususiye Müfettişliği haline getirilmişti[31].

1898 yılına ait *Devlet Salnamesi*'nde ibtidai, rüşdi ve idadi müfettişlerinin ilgili dairelerde yer alırken, mekâtib-i gayrimüslime ve ecnebiye müfettişliği ile mekâtib-i âliye ve hususiye müfettişliğinin münferit birimler olarak yer aldığı görülmektedir. Nezâret bünyesinde yer alan müfettişlikler şöyleydi[32]:

1- Mekâtib-i İbtidâiye idaresi: müfettişler Agâh Efendi, Hasan Efendi, Tahsin Efendi, Hakkı Efendi.
2- Mekâtib-i Rüşdiye idaresi: müfettiş Şahab Efendi, erkek ve kız rüşdiyeleri müfettişi Mustafa Efendi, erkek rüşdiyeleri müfettişleri Hacı Hüsnü ve Abbas Efendiler, kız rüşdiyeleri müfettişi Selim Efendi.
3- Mekâtib-i İdadiye idaresi: müfettiş Abdi Kâmil Efendi.
4- Mekâtib-i Âliye ve Hususiye Müfettişliği: Mehmed Ziyaeddin Bey.
5- Mekâtib-i Gayrimüslime ve Ecnebiye Müfettişliği: Abdullah Hasib Efendi.

1900 yılında Dersaadet ve Bilâd-ı Selâse'de bulunan yatılı ve gündüzlü (leylî ve neharî) bütün yüksek okullar ile özel okullardaki sağlık durumunu teftiş etmek, öğrencilerin sağlıklı olması için önlemler almak, her hangi bir hastalık ortaya çıktığında araştırıp, bu hastalığın tedavisi ve önlenmesi hususunda çalışmak ve gerektikçe okullarda hijyenin sağlanmasında yardımcı olmak üzere sıhhiye müfettişliği kurulmuştu. Bunun için 4 doktorun istihdamına karar verilmişti. Ayrıca sıhhiye müfettişleriyle birlikte görev yapmak üzere mekâtib-i sıhhiye müfettişi olarak Mekâtib-i Tıbbiye-i Mülkiye müfredat-ı tıp muallim muavini Doktor Server Bey, hayvanat muallimi Doktor İhsan Bey, fizyoloji muallim muavini Doktor Talat Bey ve Doktor Rauf Efendi tayin edilmişti[33].

1903 yılında merkez teşkilatı içinde görev yapan müfettişlerin sadece sayılarında değişiklik olmuştu[34]:

1- Mekâtib-i İbtidaiye Dairesi: erkek ibtidaî mektebi müfettişleri Agâh, Nigâhî, Hakkı, Mustafa Hüseyin ve Ali Efendiler, kız ibtidaî mektebi müfettişliğinde Halil Efendi.
2- Mekâtib-i Rüşdiye Dairesi: erkek mekâtib-i rüşdiyesi müfettişliğinde Hulusi Bey ve Abbas Efendi, erkek ve kız mekâtib-i rüşdiyesi müfettişliğinde Hacı İbrahim Efendi, kız mekâtib-i rüşdiyesi müfettişliğinde Selim ve Halil Efendiler.
3- Mekâtib-i İdadiye Dairesi: idadî müfettişi Abdi Kamil Efendi.

---

[31] B. Kodaman, *age*, s. 52.
[32] *Salnâme-i Maarif-i Umumiye*, sene: 1316, s. 490-494; B. Kodaman, *age*, s. 35-36.
[33] BOA, *MF. MKT*, nr. 450/36, 20. M 1317; *İrade Maarif*, nr. 3, 29 S 1318.
[34] *Salnâme-i Maarif-i Umûmiye*, sene: 1321, s. 41-47.

4- Mekâtib-i Gayrimüslime Müfettişliği: müfettiş-i umumî muavini Şükrü Bey, müfettiş Salih Arif ve Esad Hâmi Bey, Ermeni mektepleri müfettişi Süreyya Bey, Bulgar mektepleri müfettişi Halil Efendi ve Sadık Bey.

5- Mekâtib-i Âliye ve Hususiye Müfettişliği: Mekâtib-i Âliye ve Hususiye Müfettiş-i Umumisi Mehmed Ziyaeddin Bey, müfettişler Mahmud Bey ve Tahsin Efendi.

Vilayetlerde Teşftişin İşleyişi

1870 yılında *İdare-i Umumiye-i Vilâyât Nizamnâmesi* yayınlanarak, maarif müdürlerinin görevleri *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'nde yer alan hükümleri teyit eder bir şekilde yinelenmişti. Buna göre maarif müdürleri, vilâyet maarif meclisine başkanlık edecek, vilayetin maarife ait hesap işlerine bakacak, *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'nin hükümlerinin uygulanmasına, vilayet merkezinde bulunan bütün mektep, kütüphane, özellikle mekteb-i idadiye, sultaniye ve âliyenin teftişine nezâret edecekti. Bir sene içinde vilayette maarif adına yapılanları ve ıslahatı içeren bir rapor hazırlayıp, Babıâliye takdim edilmek üzere valiye verecekti (25 ve 26. Madde)[35].

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi gereği, vilayetlerde maarif meclislerinin kurulmasıyla birlikte taşraya yetkili müfettişler de tayin edilecekti. Ancak müfettişlerin gönderilmesi için, öncelikle eğitim ve öğretime yönelik gerekli ortam ve koşulların yaratılması gerekiyordu. Genel uygulama böyle olacak iken, bazı özel vilayetlerde istisnaî uygulamalara gidilmişti. Örneğin, 1870 yılında İşkodra Vilayeti'nden bölgedeki sıbyan mekteplerinin teftişi için müfettiş gönderilmesi talep edilmişti. Şurâ-yı Devlet'te konu görüşülürken bölgenin ayrıcalıklı olması nedeniyle okullaşmanın artması beklenmeden, İşkodra Mekteb-i Rüşdiyesi muallim-i evveli Davut Efendi'nin müfettiş olarak tayin edilmesine karar verilmiş ve iradesi çıkmıştı[36].

Uygulamaya bakıldığında, nizamnâmenin vilayetlerde tatbiki daha az olmuştu. Ancak 1872 yılından itibaren kurulmaya başlanan vilayet maarif meclisleri her yerde açılamamış, açılsa da devamlılık gösterememişti. Bunun bir örneğini Tuna ve Bağdat vilayetlerinde görmekteyiz. Bu vilayetlerde 1872 yılında açılan maarif meclisleri ilerleyen yıllarda ortadan kalkmıştı. Yine 1870 yılında

---

[35] "İdâre-i Umûmiye-i Vilâyât Nizamnâmesi", *Düstur,* 1289, s. 625-652.

[36] Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *İrade Şurâ-yı Devlet (İ. ŞD)*, nr. 776, 1 Ra 1287. 1882 yılında Davut Efendi'nin Anadolu Mekâtib-i Rüşdiye ve İbtidâiye müfettişliğine atanmasıyla bölgenin teftiş işleri zaafa uğramıştı. 1892 yılında vilayete müfettiş tayin edilmesi istendiğinde bu görevin maarif müdürüne ait olduğu ve bu durumda maarif müdürünün görevlerini yerine getirmediği vurgulanmıştı. Ancak 1895 yılında Davut Efendi'nin yeniden İşkodra Vilayeti'ndeki sıbyan mekteplerini ıslah etmek üzere müfettiş olarak tayin edilmesi maarif müdürünün bu okulların teftişinde yeterli olmadığını göstermektedir. BOA, *Şurâ-yı Devlet (ŞD)*, nr. 205/22, 25 Za 1312.

varlığı tespit edilen Sivas maarif meclisine, 1876 yılına ait salnamelerde rastlanamamıştır. Nitekim 1881 yılında Diyarbakır, Erzurum, Konya ve Van vilayetleri ile beraber yeniden kurulacaktı. Kısacası bu meclislerin vilayetlerdeki durumu oldukça karışıktı. Kurulabilen maarif meclislerinin işleyişi de aksıyor, okulların ıslahı ve yeni okullar açma konusundaki görevlerini yerine getiremiyordu. Bu durumda Maarif Nezâreti, vilayetlere bir de meclislerin denetimiyle görevli müfettiş tayin etmek zorunda kalmıştı. Vilayet maarif meclislerinin imparatorluğun her tarafında aynı anda açılamamasının sebebi malî zorluklardı. 1881 yılından sonra daha yaygın halde görülmeye başlanan maarif meclisleri önce Diyarbakır, Erzurum, Mamüretülaziz, Sivas, Van ve Edirne vilayetlerinde kurulmuştu. Ardından Suriye, Aydın, Selanik, Yanya ve Manastırda açılmıştı[37].

Okulların denetiminden sorumlu önemli bir idarî birim olan maarif müdürlüğüne ve müfettişliğine tayinler yapılamadığından pek çok vilayette maarif müdürlükleri açılamamıştı. İlk defa 1881 yılında Yanya Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne tayin yapılmıştı[38]. Ancak maarif müdürlük ve meclisleri kurulan yerlere müfettiş gönderilmesi ihmal edilmemişti. Ertesi yıl Sivas Vilayeti Maarif Müdürlüğü'ne Bursa Maarif Meclisi azasından Atıf Bey ve müfettişliğe Bursa Mekteb-i Rüşdiyesi eski müdürü Hüseyin Efendi, Van Vilayeti Maarif Müdürlüğüne Mehmed Emin Bey ve müfettişliğe sabık Basra rüşdiye muallimi Resul Efendi tayin edilmişti. Maarif müdürlükleri ile müfettişliklerine yapılan tayinlerle ilgili yapılan resmî ilanda şöyle denilmekteydi[39]:

> *"Maarif Nezâret-i Celîlesinden*
>
> *Her tarafça emr-i maarifin intişar ve terakkisi ve evlâd-ı ahâlinin teshil-i hüsn ü talim ve terbiyeleri maksad-ı hayr-ı mirsadına mebni, bu kere dahi Devletçe bir büyük fedakârlık icrasıyla vilâyât-ı şâhaneye birer maarif müdürü ve maiyetlerine birer de müfettiş tayin olunmuş ve peyderpey tayin olunmakta bulunmuş..."*

Rumeli vilayetlerinin, barındırdığı unsurlar bakımından oldukça karışık ve idaresi zor bir bölge olması nedeniyle ve gayrimüslim okullarındaki zararlı faaliyetlerin önlenmesi amacıyla bu bölge hakkında özel düzenlemeler yapılmaktaydı. 1881 yılında yayınlanan *Rumeli-i Şarkî Vilayeti'nin Mebâdi-i Tedrisi Hakkında Kanun*'la bölgede yer alan ilköğretim okulları düzenlenmeye ve kontrol edilmeye çalışılmıştı. Nitekim bu kanunda kaza mektepleri müfettişlerine de yer verilmişti. Buna göre; Bulgar Ortodoks mektepleri için 27, İslam mektepleri için 16, Rum mektepleri için ise 3 müfettiş görevlendirilecekti. Ayrıca vilayet dâhilinde bulunan bütün Bulgar Katolik, Bulgar Protestan, Ermeni ve Yahudi

---

[37] Arzu Nurdoğan, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, İstanbul 2005, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Yakınçağ Tarihi ABD, basılmamış doktora tezi, dan. Prof. Dr. Cemil Öztürk, s. 88, 92.

[38] B. Kodaman, *age*, s. 27, 39-40; K. Su, *age*, s. 6.

[39] M. Cevad, *age*, s. 185.

mektepleri için ayrı ayrı birer müfettiş tayin edilecekti. Müfettişler maarif müdürünün kararnamesiyle bir sene müddetle tayin olunacaklardı. Tayin olunacak müfettişler teftiş edecekleri okulun ait olduğu cemaat veya mezhebinden seçilecekti. Bu kişilerin öğretmenlik kabiliyetine sahip veya hiç olmazsa beş sene öğretmenlik yapmış olmasına dikkat edilecekti. Müfettişler okullarda uygulanan ders programlarını, öğrencinin gelişimini, okulun yönetimini, binasının sağlığa uygun olup olmadığını, okula ait kütüphane ve eşyasını teftiş edecek ve üç ayda bir düzenleyeceği raporu maarif müdürüne gönderecekti. Bu raporlara teftiş ettiği okulun uyguladığı eğitim usullerini, öğrencilerin başarı durumlarını, öğretmenlerin yeterli, ahlaklı ve görevini yerine getirme konusunda gayretli olup olmadığını, ilköğretimin ıslahı için yararlı gördükleri tedbir ve teklifleri kaydedecekti. Müfettişlerin okulları denetiminin yanı sıra okul olmayan yerlerde halkı okul açmak için teşvik etmek gibi görevi de bulunmaktaydı. Açılacak okullara muktedir öğretmenlerin tayini için cemaate yol gösterecekti. Maarif müdürleri bu müfettişleri, teftiş edecekleri okul sayısı ve gidecekleri yerlerin uzaklıklarına göre, birinci, ikinci ve üçüncü olmak üzere üç sınıfa ayıracaktı[40].

1886 yılında Rumeli vilayetlerindeki gayrimüslim ve ecnebi okullarında öğretmenlerin devlet aleyhinde faaliyetlerde bulunması üzerine bölgeye özel müfettişler gönderilmesine ve bunun ileride de her vilayet için uygulanmasına karar verilmişti. Bunun üzerine Rumeli mekâtib-i gayrimüslim ve ecnebiye müfettişliğine seyyar olarak Şinayder Efendi tayin edilmişti. Şinayder Efendi'nin görevi okulları, öğretmenleri teftiş etmenin yanı sıra zararlı kitapların okutulmasına engel olmaktı[41].

Aynı yıl vilayetlerdeki yerel müfettişlerin yanı sıra genel olarak maarifin durumunu rapor edecek umumî maarif müfettişlerinin sayısında da artış olmuştu. Rumeli, Anadolu ve Arabistan bölgelerine birer müfettiş tayini için irade çıkmıştı. Bunun üzerine 1886 yılında Rumeli ciheti maarif müfettişliğine Mekteb-i Mülkiye mezunlarından, Suriye Maarif eski müdürü Hikmet Bey tayin edilmişti[42]. 1891 yılında da Rumeli'ye gönderilen maarif müfettişlerinin görevlerine dair geçici bir talimat çıkarılmıştı[43]. Bu müfettişliğin görev bölgeleri; Edirne, Selanik, Yanya, Manastır, Kosova ve İşkodra vilayetleriydi (madde 1). Bu talimata göre müfettişin görevleri şunlardı:

---

[40] "Rumeli-i Şarkî Vilayeti'nin Mebâdi-i Tedrisi Hakkında Kanun", 20 Rebiülahir 1298/25 Mart 1297, *Düstur Zeyli,* 1-4, s. 71-95.

[41] B. Kodaman, *age*, s. 53-54.

[42] BOA, *MF. MKT*, nr. 117/150, 17 L 1307.

[43] *Rumeli Vilâyât-ı Şâhâne Maarif Müfettişliğinin Vezâifine Dair Talimat-ı Muvakkate*, 21 Şevval 1308 (30 Mayıs 1891), BOA, *Maarif Nezâreti Heyet-i Teftişiye Kalemi (MF. HTF)*, nr. 1/2, 21 L 1308.

1. *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'nin ve bu geçici talimatın hükümlerinin uygulanmasına dikkat edecek, eğitimle ilgili gelir ve giderleri kontrol ederek acil veya özel bir durum söz konusu olduğunda telgraf veya bir yazıyla Maarif Nezâreti'ne bildirecekti.

2. Doğrudan doğruya Maarif Nezâreti'nin idaresinde bulunan bütün mektepleri hem idarî hem de eğitim açısından denetleyecek, eğitim-öğretimin, resmî programlara uygun olarak verilip verilmediğine dikkat edecekti. Ayrıca özel okulların *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'nin 129. Maddesine uygun bir şekilde idare edilip edilmediğini kontrol edecek, gereğini yapacaktı.

3. Görev bölgesinde bulunan maarif meclisi, maarif komisyonu, idare ve muhasebe memurlarının gerekli vasıflara sahip olup olmadıklarını kontrol edecekti.

4. Maarife terk edilmiş olan vakıfların gelirlerinin iyi idare edilmesine ve bunlardan elde edilen gelirlerin maarif yolunda harcanmasına dikkat edecekti.

5. Okul yapılması için halkı teşvik edecek bu okullar için Darülmuallimîn mezunu öğretmenler tayin edilmesine çalışacaktı.

6. Maarifin yayılması, ıslahı ve mekteplerin çoğaltılmasına gayret gösterecekti.

7. Maarife ait para, mülk vs. gelirlerin sarfına memur olanları denetleyecek herhangi bir yolsuzluk tespit ederse Maarif Nezâreti'nin emriyle, ilgili kişileri işten el çektirerek, icabının yerine getirilmesine çalışacaktı.

8. Maarif muhasebelerini ve maarif sandıklarına ait hesap defterlerini tetkik ve teftiş edecekti.

9. Bir yerden bir yere gittiğinde, Maarif Nezâreti'nden aldığı emirleri o yerin en büyük memuriyetine ilettikten sonra gerekli gördüğü evrak ve kayıtları tetkik edecekti.

10.Teftiş sonunda gözlem ve icraatını rapor halinde Maarif Nezâreti'ne bildirecekti. Her yılın sonunda Nezâret'e iki rapor sunacaktı. Bu raporlardan biri eğitim-öğretimle ilgili duruma, müfettişin icraatlarına ve yapılacak ıslahata, diğeri, maarife ait her türlü gelir ve bağışlara yapılan harcamalara dair olacaktı.

Bu geçici talimat, eğitimde teftiş müessesesinden neler beklendiğini göstermesi bakımından oldukça önemli bir belgedir[44]. Bu talimatın ardından Rumeli Vilayetleri Maarif Müfettişliği ihdas edilmiştir. 1892 yılına ait salnamelerde varlığı tespit edilen müfettişlik, iki yıl sonra kaldırılmıştı[45].

Diğer taraftan Anadolu'da bulunan okulların teftişi konusunda bazen malî yetersizlikler nedeniyle sorunlar çıktığı göze çarpmaktadır. Bir süre sonra ilan edilen bir emirname ile okulların teftiş işi, maarif müdürlerinin, tatil zamanlarında ise merkeze bağlı yerlere gönderilecek olan idadi mektebi müdür

[44] K. Su, *age*, s. 9.
[45] *Devlet Salnamesi*, sene: 1310.

ve muavinleriyle, rüşdiye mektebi muallimlerinin sorumluluklarına verilmişti. Bunun sebebini Aydın vilayeti örneğinde inceleyelim: 1897 tarihli bir belgeye göre; Aydın vilayetinde bazı köy ibtidaî mekteplerinin teftişi için maaşı halk tarafından karşılanan müfettişler tayin edilmişti. Ancak okulun öğretmen maaşını karşılayan halka, müfettiş maaşını da ödemek ağır gelmişti. Maaşlarının ödemesi geciken ve hatta zaman zaman ödenmeyen müfettişler görev yerlerini terk etmeye başlamıştı. Bu durumda denetlenemeyen köy mektebi öğretmenlerinde zafiyet görülmüş, bazı okullar kapanırken bazılarında yeni usullerin tatbiki ihmal edilerek usul-i atîka (eski usuller) üzere eğitim verilmeye başlanmıştı. Bu durumda Aydın valisi bu okulların yeniden açılması ve denetlenebilmesi için masrafları Maarif Nezâreti'nden karşılanacak beş seyyar müfettiş tayin edilmesini istemişti. Ancak bu istek ülkenin içinde bulunduğu malî sıkıntılar yüzünden reddedilmişti. Bu müfettişlerin tayin edilemeyeceği bildirilirken, bölgedeki bütün okulların teftişinin maarif müdürleriyle, idadi müdür ve muaviniyle rüşdiye mektebi öğretmenlerin sorumluluğunda olduğu hatırlatılmıştı[46].

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Teftiş İçin Yapılan Düzenlemeler

Eğitim alanında önemli gelişmelerin olduğu bu dönemde en çok tartışılan konulardan biri de yine maarifin teftişi olmuştu. Eğitimde meydana gelen aksaklık ve bozuklukların nereden kaynaklandığını ve ülke genelindeki okulların durumlarını öğrenmek amacıyla Maarif Nezâreti teftişe önem vermiş, bunun için önemli bir bütçe ayırmıştı[47].

1909 yılında taşrada Darülmuallimîn açılmasına ve ibtidaî okullarında yavaş yavaş ıslahata başlanmıştı. Maarif alanındaki bu girişimin ardından bölge okullarındaki denetim ve gözlemlerini merkeze bildirmek üzere Nezâret tarafından 15 umumî müfettiş çeşitli vilayetlere gönderilmişti[48]. Müfettişlerin vilayetlere göre dağılımı şöyleydi:

---

[46] BOA, *MF. MKT*, nr. 378/56, 7 B 1315.

[47] Mustafa Ergün, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996, s. 162.

[48] *Tanin*, 12 Şevval 1327/14 Teşrinievvel 1325, s. 3.

Müfettişler	Görevli olduğu Vilayet ve Sancaklar
Memduh Bey	Konya, Adana
Hilmi Efendi	Kastamonu, İzmit
Ziya Bey	Aydın, Biga
Reşid Şahab Bey	Beyrut, Şam, Kudüs-i Şerif
Hamaz Eseb	Van, Bitlis
Ahmed Bey	Trabzon, Erzurum
Kazım Efendi	Halep, Diyarbakır
Mehmed Hulusi Ef□ ndi	Manastır, Kosova
Nezih Bey	Bursa, Edirne
Tahir Rüşdü Efendi	Selanik, Yanya, İşkodra
Asım Efendi	Yemen, Hicaz
Behram Efendi	Ankara, Sivas
Fuad Bey	Cezayir-i Bahr-ı Sefid, Çatalca
Seyyid Efendi	Bağdat, Basra
Hilmi Efendi	Trablusgarb, Bingazi

Kaynak: *Tanin,* 12 Şevval 1327/14 Teşrinievvel 1325, s. 3.

1909 yılının sonlarında vilayetlere 30 müfettişin gönderilmesine karar verilmişti. Ancak 1910 yılında işlerini hakkıyla yerine getirmeyen memurların görevine son verilmeye başlanmasıyla bu müfettişlerin sayısı da azalmıştı. Nitekim bazı müfettişler işlerini yapmadan maaşlarını almaktaydı. Aynı yıl bütçe görüşmelerinde her vilayet merkezinde bir maarif müfettişi, her liva merkezinde de birer tedrisat-ı ibtidaiye müfettişi görevlendirilmesine karar verilmişti. Vilayetteki müfettişler Nezâret tarafından, tedrisat-ı ibtidaiye müfettişleri ise valiler tarafından seçilip atanacaktı[49].

Ekim 1909 tarihli 12 maddelik *"Teftişât Hakkında Talimat"*ta maarif müdürü emri altında bulunan müfettişlerin görevlerine dair hükümler yer almaktaydı. Buna göre mektep müfettişlerinin görevleri şunlardı[50]:

1- Programa tamamıyla uyulup uyulmadığını araştırmak.
2- Müdür, öğretmen ve memurların, öğrencileri hakkıyla terbiye edip etmediğini kontrol etmek.
3- Okul binasının ve ders araç gereçlerinin durumunu değerlendirmek.
4- Temizlik kurallarına özen gösterilip gösterilmediğine dikkat etmek.
5- Öğrenci sayılarındaki artış veya azalmayı tespit etmek.

[49] M. Ergün, *age*, s. 163.
[50] Talimât metni için bk. BOA, *MF. HTF*, nr. 1/32, 1325.

Bu talimata göre müfettişler, okullarda bulunan teftiş defterine, o günkü teftişinin özetini yazıp imzalayacaktı. Denetleme işini bitirip döndüklerinde teftiş sonucunu maarif müdürü ile idare müdürüne rapor edeceklerdi. Ancak acil bir durum söz konusu ise durumu telgraf veya postayla mensup oldukları daireye ve maarif müdürüne bildireceklerdi. Müfettişlerin maarif müdürleriyle idare müdürlerine verecekleri raporlar iki kısımdan oluşurdu. Birinci kısım, kendisinden önce teftişte bulunan müfettişin raporunu, ikinci kısım ise kendisinin gözlemlerini içerecekti. Okullarda bulunan müfettiş defterleri her yılın sonunda maarif müdürlerine gönderilecekti. Maarif müdürleri bu defterleri inceleyerek müfettişlerin raporlarıyla karşılaştıracak, her okul hakkında tuttukları deftere sonucunu yazacaktı. Ayrıca öğretmenlerin yeterlilik derecelerini, eğitim öğretim için çalışıp çalışmadığını, okulun başarı seviyelerini, bina, ders araç ve gereç durumunu içeren ayrıntılı bir rapor kaleme alarak Maarif Nezâreti'ne gönderecekti. Merkeze ulaşan bu raporlar değerlendirilerek gereği yapılacaktı.

Bu talimattan hemen sonra (1910 yılında) müfettişlerin görevlerini belirleyen birkaç talimat ve nizamnâme daha çıkarılmıştı. Bu talimatlardan ilki *Maarif Müdürleri İle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat*'tır. Burada maarif müdürleri ve müfettişlerin görevleri yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, vilayet dâhilinde bulunan idadiler, Darülmuallimîn-i ibtidaiye, rüşdiyeler, yüksek okullar ve orta dereceli özel okullar, ibtidaî mektepler, maarif müdürlerinin sorumluluğundaydı. Maarif müdürleri belli dönemlerde orta dereceli resmî ve özel okulları teftiş etmekle yükümlüydü. Vilayet maarif müfettişleri ise her üç ayda bir vilayet dâhilinde bulunan Darülmuallimînler ile ibtidaî mekteplerin durumuna dair maarif müdürüne rapor verecekti. Maarif müdürlerinin olmadığı zamanlarda gerekli görürse mekâtib-i tâliye ve Darülmuallimînlerde bulunan idare meclislerine, öğretmenlik ehliyetnamesi komisyonlarına başkanlık edecekti. Müfettişlerin ayrıca stajyer öğretmenlerin yerlerini değiştirme ya da azletme, ibtidaî mektebi öğretmenlerinin tayin ve azillerini Valiye teklif etme, kız okullarındaki dikiş öğretmenlerini tayin etme, ibtidaî mektep öğretmenleri hakkında tevbih ve vilayet maarif-i ibtidaiye meclisinin de onayını alarak tekdir cezasını uygulama yetkileri de bulunacaktı[51].

İkinci talimat ise *Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat*'tı. Buna göre mekâtib-i ibtidâiye müfettişleri, teftiş görevinin yanı sıra bulundukları livayı köy köy gezerek köyün nüfusuna göre bulunması gereken ibtidaî okulun derecesini yani kaç dershaneli olacağını tayin ederek, okul inşa edilecek yeri tespit edecek ve bu okulun inşasının kurallara uygun bir şekilde

---

Azarlama manasındadır. Günümüzdeki uyarı cezasına benzer.

Tevbihten biraz daha ağır cezadır. Günümüzdeki kınama cezasına benzer.

[51] *Maarif Müdürleri İle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat*, İstanbul Matbaa-i Amire 1326.

yapılmasını sağlayacaktı. Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişlerinin görevleri ise şunlardı[52]:

1- Kasaba ve köylerde bulunan okul binalarının nüfusa uygun biçimde açılıp açılmadığını kontrol edecekti. Nitekim nüfusuna göre okul bir, iki veya üç dershaneli olacaktı.

2- Kız okullarının ne halde olduğunu, bu okullarda bulunan sıra, rahle, yazı tahtası gibi eşyaların bu konuda tebliğ olunmuş olan talimata uygun olup olmadığını tespit ederek, bu okulların ıslahı için hazırladığı raporları Vali ve Maarif Nazırı'na gönderecekti.

3- Maarif Nezâreti Tedrisât-ı İbtidâiye Müdüriyeti tarafından oluşturulan listede belirtilen okul ders malzemelerini[53] kontrol edecekti. Müfettiş ayrıca ders malzemelerinin fakir öğrencilere ücretsiz verilmesi için hazırladığı listeyi vilayete gönderecekti.

4- Okullardaki duvar haritaları, okuma levhaları, eşya koleksiyonları vs. gibi ders aletlerini kontrol ederek, bunların iyi şekilde korunmasını sağlayacak ve bu konudaki raporlarını Valiye ve Nezâret'e gönderecekti.

5- Eğitim-öğretime yönelik denetimi sağlayacak, eğitimin programa ve yeni usullere uygun verilip verilmediğini kontrol edecekti.

6- Okulun sağlık durumunun teftişi aslında sağlık müfettişlerinin görevi ise de tedrisât-ı ibtidâiye müfettişlerinin de benzer bir görevi bulunmaktaydı.

7- Cemaat okullarıyla özel okulların teftişi de tedrisât-ı ibtidâiye müfettişlerinin görevlerindendi. Burada mevzuata ve "Osmanlılık" şanına uygun eğitim verilip verilmesine dikkat edecek, aykırı bir durum söz konusu olduğunda ve diplomasız öğretmen tespit edildiğinde durumu Valiye ve Maarif Nazırı'na bildirecekti.

2 Temmuz 1910 tarihinde ise ibtidaî mektepleri idare ve teftiş edecek memurların görevleri hakkında bir *Nizamnâme* çıkmıştı[54].

Bu yeni düzenlemede, maarif müdürü, ibtidaî mekteplerde eğitimin nizamnameler ve talimatnameler hükümlerine uygun bir şekilde yürütülmesine nezâret edecek, vilayet maarif müfettişleri ve mekâtib-i ibtidaiye müfettişleri vasıtasıyla görev dairesinde bulunan bütün ibtidaî mekteplerde eğitim öğretim usullerinin uygulanmasını sağlayacaktı (madde:1). Yani bu okulları bizzat teftiş etmese de müfettişler vasıtasıyla okulları denetimi altında bulunduracaktı.

---

[52] *Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat*, İstanbul 1326'dan nakleden K. Su, *age*, s. 207-210.

[53] Kıraat kitapları, ders kitapları, yazı ve resim ve meşk defterleri, kalem, mustar, kurşun kalem, yazı hokkası, siyah el yazı tahtası, atlas, resim edevatı, ayrıca kız çocukları için iplik, iğne, yüksük, makas, dikiş talimine mahsus kumaş vb.

[54] "Tahsil-i İbtidaîyi İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurînin Vezâifi Hakkında Nizamnâme", *Düstur*, II. Tertip, 2. Cilt, s. 404-415.

Nizamnâme'ye göre okulların denetlenmesinden sorumlu olan memurlar 1- maarif müfettiş-i umumîsi, 2- maarif müfettişi, 3- maarif-i ibtidâiye müfettişleri 4- fahrî maarif vekilleri 5- sağlık müfettişi olmak üzere beş gruptu.

1- *Maarif Müfettiş-i Umumîleri:* Tedrisât-ı ibtidâiye müdürünün başkanlığında Nezâret'te toplanarak Maarif Nezâreti tarafından gündeme getirilen ibtidaî eğitime ait meseleleri müzakere ve icra ederdi (madde: 5).

2- *Maarif Müfettişleri:* Valinin emri altında bulunan bu müfettişlerin asıl görevleri bulunduğu vilayetin ibtidaî eğitimine ait olan tahkikatı yapmaktı (madde: 18). Bölgede bulunan özel okullar da onların görev alanına dâhildi (madde: 23). Maarif müfettişleri ayrıca vilayet maarif meclisinin başkan vekili, vilayet dâhilinde bulunan Darülmuallimîn-i ibtidaîlerin idare meclisinin ise başkanıydı. Teftiş görevinin yanı sıra ibtidaî mekteplere öğretmen atanıncaya kadar, stajyer öğretmenlerin onların yerine görev yapmasına izin verirdi (madde: 18). Öğretmenlerin tayini valiye ait olsa da müfettişin aday teklif etme hakkı vardı (madde: 20). Bu *Nizamnâme*'de yine müfettişlerin, öğretmenlere verebileceği tevbih ve tekdir cezasından da bahsedilmekteydi (madde: 22). Maarif müfettişleri, maarif encümenlerinin azasını tayin ve azledebilirdi (madde: 24). İbtidaî eğitimini ailesi yanında almış olan çocukları imtihan edecek olan sınav heyetini tayin ederdi (madde: 25). Maarif müdürü başkanlığında ibtidaî mektep muallimlerinden oluşan heyet tarafından verilen ehliyetname ve tasdikname imtihanlarının konularının belirlenmesine yardımcı olurdu (madde: 26). Bu imtihanları yapacak heyetin başkanlığını yapar, heyet üyelerini maarif müdürüne kendisi teklif ederdi (madde: 27).

3- *Maarif-i İbtidâiye Müfettişleri:* Her sancakta ilköğretime hizmet eden en üst düzey memurdu. Bazı önemli kaza merkezlerinde de Maarif-i İbtidâiye Müfettişliği kurulabilecekti (madde: 28). Bu müfettişlerin görevleri, bulundukları sancaklardaki resmî ve özel ibtidaî mektepleri teftiş etmekti. Ayrıca, kaza encümen-i maarifinin toplantılarına katılabilir ve oy hakkı olmasa da müzakerede bulunabilirdi. Bulunduğu kazadaki okul encümenlerinin hepsinin tabiî azasıydı (madde: 29). Maarif-i İbtidâiye müfettişleri resmî ve özel ibtidaî mekteplerin, gece derslerinin, çırak sınıflarının açılmasına ilişkin kayıtları incelerdi (madde: 30). İbtidaî mekteplerde her eğitim öğretim yılının başında öğrencilerin sınıflara ayrılmasına nezâret eder, okul müdürlerinin düzenlediği ders programını tasdiklerdi (madde: 32). Özel ibtidâilerde okutulan kitapları, ders defterlerini kontrol edebilir, kanunlara aykırı bir durum tespit ederse bir zabıt düzenlerdi. Her vilayet dâhilinde bulunan maarif-i ibtidaiye müfettişlerinden ikisi vilayet maarif meclisi üyesi olmak üzere Maarif Nezâreti tarafından tayin edilirdi. Bu müfettişler ayrıca okul ve öğretmenlerin kütüphanelerini de teftiş ederdi (madde: 35).

4- *Fahrî Maarif Vekilleri:* İki veya üç yıllığına maarif meclisleri tarafından tayin edilen fahrî maarif vekilleri, kaza dâhilinde bulunan ibtidaî mektepleri bina, mekân, sağlık, öğrencilerin tavır ve kıyafetleri açısından teftiş eder, eğitim

öğretim işlerine karışmazdı (madde: 41-42). Bu fahrî vekillerin hangi okulları denetleyeceğine maarif meclisi karar verirdi. Her köy veya mahallede İbtidaî mektep olarak kullanılacak binanın okul olmaya elverişli olup olmadığı, köy ve nahiyede açılması gereken okul sayısı, küçük köy mektebi açmaya gerek olup olmadığı hakkında fahrî maarif vekillerinin görüşü alınırdı (madde: 43). Bir okulun açılması veya kapatılmasını maarif encümenlerinin kabul etmemesi veya bir ay zarfında müzakereye almaması halinde Vali, fahrî maarif vekillerinin görüşünü alarak durumu vilayet maarif meclisine havale ederdi (madde: 44). Fahrî vekiller hazırladıkları teftiş raporlarını liva maarif meclisine sunardı (madde: 45).

5- *Sağlık müfettişi:* Sadece okullardaki sağlık durumunu teftişle görevliydi (madde: 47-48).

Burada dikkati çeken, daha önceki resmî talimat veya nizamnâmelerde adına rastlamadığımız "fahrî maarif vekilleri" sıfatıyla bir memuriyete yer verilmiş olmasıdır. Ayrıca daha önce *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi*'nde yer alan ve müfettişlerin üzerinde görev yaparak, vilayet dâhilinde bulunan mektep ve kütüphaneleri, livalarda bulunan müfettişlerin hareketlerini teftiş ve tahkik etmekle görevli olan muhakkıklardan söz edilmediği de göze çarpmaktadır.

9 Mart 1912 tarihinde ise Maarif Nezâreti teşkilatında değişiklikler yapan bir nizamnâme yayınlanmıştı[55]. Bu nizamnameye göre Maarif Nezâreti'nin sorumluluğunda olan maarifin teftişi müfettişler ve vilayetlerdeki maarif müdürleri ve müfettişleriyle, tedrisat-ı ibtidaîye müfettişleri tarafından yapılacaktı (madde: 2). Maarif Nezâreti merkez hizmeti bu nizamnâme ile iki kısma ayrılmıştı: 1- İdare Hizmeti 2- Teftiş Hizmeti.

İdarî hizmetler; Tedrisât-ı İbtidaiye Dairesi, Tedrisât-ı Tâliye Dairesi, Tedrisât-ı Âliye Dairesi ve Muhasebe Dairesi olmak üzere dörde ayrılmıştı. Müfettişlerin Nezâret'e gönderdikleri raporları değerlendirmek ve ona göre muamele yapmak öğretim dairelerinin görevleri arasındaydı (madde: 7, 9)[56]. Vilayet maarif müfettişlerinin tayin, becayiş ve görevinden uzaklaştırılması gibi konular Tedrisât-ı Âliye Dairesi tarafından yürütülüyordu (madde: 10).

Bütün okulların memur ve öğretmenlerinin durumunu teftiş etmek üzere doğrudan Maarif Nezâreti'ne bağlı 12 "Umumî Maarif Müfettişi" bulunacaktı (madde: 15). Daha önce umumî maarif müfettişlerinden söz edilse de sayısı hakkındaki bilgi ilk defa bu nizamnâmede verilmektedir. Bu müfettişlerin

[55] "Maarif-i Umumiye Nezâreti Teşkilatı Hakkında Nizamnâme- 19 Rebiülevvel 1330-25 Şubat 1327)", *Düstur*, II. Tertip, 4. Cilt, s. 167-173. Nizamnâme metni ayrıca basında da yer almıştır *Tanin*, 8-9 Mart 1328, nr. 1276-1277, s. 5.

[56] Tedrisât-ı İbtidâiye Dairesi beş şubeye ayrılmıştı. 3. Şube Teftiş şubesiydi. Bu şubenin görevleri; tedrisât-ı ibtidaiye-i umumiye ve hususiyenin teftişi muamelatına bakmak ve vilayet maarif müdür ve müfettişlerinin ve tedrisât-ı ibtidaiye müfettişlerinin tedrisat-ı ibtidâiyeye ait Nezâret'e gönderecekleri raporları tetkik etmekti. Diğer öğretim şubelerinin de aynı görevleri bulunmaktaydı.

kimlerden seçileceği konusuna da açıklık getirilmişti. Müfettişler mekâtib-i âliye ve tâliye öğretmenlerinden seçilecekti. Uzmanlık alanları ise şöyle olacaktı: Dinî ulema, Arap dili uzmanı, Türk dili uzmanı, Riyaziye uzmanı, Tabiat Bilimi uzmanı, Talim ve Terbiye uzmanı, Felsefe uzmanı, Beden eğitimi uzmanı, Mimar, Doktor, Coğrafya ve Tarih uzmanı, yabancı dilleri bilen.

Bu 12 müfettişin dışında bir de özel okullarla ilgili görev yapacak olan "Tedrisât-ı Hususiye Müfettişi" bulunacaktı.

Bu nizamnâme yayınlandıktan sonra, böyle bir düzenlemeye neden ihtiyaç duyulduğuna dair bir açıklama yapılmaması basında tartışmalara yol açmıştı. Bunun üzerine hemen ardından "esbâb-ı mucibe layihâsı" da yayınladı. Nitekim dönemin Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin, böyle bir nizamnâme değişikliğine neden ihtiyaç duyulduğu noktasındaki lâyihası *Tanin*'de yer almıştı. Bu lâyiha, eğitimin ilerlemesi için teftişin ne kadar önemli olduğunun anlaşılması bakımından kayda değerdir[57]:

> *"Mekteplerin teşkil ve idareleri muntazaman cereyan ve devam eylemek üzere sürekli teftişe tâbi tutulmalarındaki vücûb inkâr edilemez. Bu babdaki teftiş raporlarını tedkik etmek, netâyic-i teftişâtı takdir eylemek üzere bilhassa Tedrisat-ı İbtidâiye ve Tâliye dairelerinde teftiş şube veya kalemleri teşkiline derkâr olan ihtiyac muhtac-ı izâh ve isbât değildir."*

Yeni nizamnâmede yer alan hükümler Nezâret'in teftişe ne kadar önem verdiğinin bir göstergesiydi. Bir iki gün sonra da müfettiş-i umumîlerin görevlerine dair 8 maddelik talimat yayınlanmıştı[58]. Nizamnâmenin yayınlanmasından bir ay sonra vilayetlerin maarif durumunu teftiş etmek üzere 8 müfettiş görevlendirilmişti[59].

Yeni düzenleme o dönemde gerek basında gerekse mecliste oldukça tartışılmıştı. Özellikle müfettiş-i umumîler vasıtasıyla öğretmenlerin sıkı bir denetim altında tutulmaya çalışılması ve eğitim usulleri yönünden kontrol edilmeleri mecliste uzun tartışmalara sebep olmuştu. Emrullah Efendi'nin, bu müfettişlerin sadece denetim görevinin olmayıp, inceleme yapmak, halkı eğitime teşvik ve hazırlamak gibi sorumluluklarının da olduğu beyan etmesi Meclis-i Mebusan'da müfettişliğin ilgasını engelleyememişti. Ancak Şurâ-yı Devlet, bu ilga kararını uygun görmeyip onaylamamıştı. Bu durum uygulamada bazı aksaklıklara sebep oldu. Müfettişler, Meclis kararına bakıp görev yerlerine gitmeyerek özel okullarda çalışmaya başladılar. Nitekim İstanbul Maarif İdaresi müfettişlerin özel okullarda ders vermemeleri ve öğretimle ilgilenmemeleri konusunda bir karar alıp ilan etmek zorunda kaldı[60].

---

[57] "Maarif Nezâreti'nde Teşkilat", *Tanin*, nr. 1275, 7 Mart 1328/1 Rebiülahir 1330, s.3-4.

[58] "Maarif Teftişâtı", *Sabah*, 10 Mart 1328, 23 Mart 1912, nr. 8084; ayrıca bk. M. Ergün, *age*, s. 164.

[59] *Düstur*, II. Tertip, 2. Cilt, s. 447; *Düstur Zeyli*, 1/4, s. 1077.

[60] M. Ergün, *age*, s. 164.

Müfettişlerin görevlerini yerine getirme konusunda aksaklıkların ortaya çıkması, bazı vilayet maarif müfettişlerinin köy köy dolaşmayıp tüm zamanlarını vilayet merkezinde geçirmeleri Nezâret'in bazı vilayet müfettişliklerini lağvetmesine sebep olmuştu[61]. Nitekim Adana'da vilayet maarif müfettişliği yapmış olan Ahmet Faik (Günday) Bey hatıratında vilayet maarif müfettişliğinin lağvı üzerine Adana'dan ayrıldığını yazmaktadır[62].

1913 yılında kabul edilen *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati*'nde de okulların teftişiyle ilgili maddeler yer almaktaydı. Buna göre bütün resmî ve özel okullar resmî memurlar tarafından, bunun için çıkarılacak nizamnâmeye uygun olarak, teftiş edilecekti. Bu okulları teftiş edebilecek memurlar şunlardı: Maarif müfettiş-i umûmîleri, maarif müdürleri, vilâyet maarif müfettişleri, tedrisât-ı ibtidaîye müfettişleri, vilâyet tedrisât-ı ibtidâiye meclisleri tarafından seçilecek üyeler, kaza kaymakamları, nâhiye müdürleri[63].

1913 yılında bütün vilayet, sancak ve kazalarda bulunan müfettişlerin sayısı toplam 73'tü. Bunlardan 19'u vilayetlerde, 13'ü müstakil sancaklarda, 41'i sancak ve kazalarda bulunmaktaydı[64]. Bazı vilayetlerden 1913-14 eğitim-öğretim yılına ait istatistikî bilgilerin gelmemesi üzerine yapılan araştırmada, söz konusu vilayet meclislerinin tedrisât-ı ibtidâiye müfettişliğine lüzum görmeyip ilga ettiği anlaşılmıştı. Diyarbekir ve Ankara Vilayetleri de tedrisât-ı ibtidâiye müfettişliğini ilga eden vilayetler arasındaydı. Oysaki *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanûn-ı Muvakkati*'ne göre bu müfettişliğin kurulması mecburiydi. 1916 yılında Maarif Nezâreti, vilayet meclislerinin böyle bir yetkisi olmadığı gerekçesiyle bu vilayetlerde tedrisât-ı ibtidâiye müfettişliğinin yeniden kurulmasını emretmişti[65].

30 Temmuz 1914 tarihinde kabul edilen nizamnâme ile maarif merkez teşkilatı yeniden düzenlendi. Bu nizamnâmenin 15. maddesine göre Nezâret bünyesinde "Heyet-i Teftişiye Dairesi" kurulacaktı. Bu dairenin görevleri; bütün okulları, eğitim-öğretim, memur ve öğretmenleri açısından denetlemek, maarif müdürleri ile vilayet müfettişlerinin görevlerini yapıp yapmadıklarını kontrol etmek, onlardan gelen raporları değerlendirmekti. Özel ve yabancı okullara ait bütün işlemler de bu daire tarafından yürütülecekti. Heyet-i Teftişiye dairesi müfettişleri yüksek öğrenim görmüş, orta ve yüksek öğretim okullarında idarecilik ve öğretmenlik yapmış veya daha önce müfettişlik görevinde

---

[61] Aynı yer.

[62] Süleyman Beyoğlu, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul 2011, s. 51.

[63] *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati (TİKM)*, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329; madde: 91-92.

[64] Halil Aytekin, *İttihâd ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991, s. 42.

[65] BOA, *MF. HTF*, nr. 3/122, 14 C 1334.

bulunmuş kimseler arasından seçilecekti. Heyet-i Teftişiye dairesinde bir müdür ve dört müfettiş bulunacaktı (madde: 19)[66].

1916 yılında Heyet-i Teftişiye dairesi müfettişleri, Halid Bey, Selim Sırrı Bey, İhsan Bey ve Hamaz Eseb Efendi idi. Bu müfettişler İstanbul'daki Darülmuallimîn, Darülmuallimât ve sultanileri de teftiş ederdi. Kabataş, Üsküdar, Davutpaşa, Galatasaray ve Vefa sultanileri Halid Bey'in denetimi alanındaydı. Selim Sırrı Bey, Mercan, Gelenbevi ve Kadıköy sultanilerini teftiş etmekteydi. Nişantaşı ve İstanbul sultanileri ile Fındıklı, Erenköy inas sultanileri İhsan Bey tarafından denetleniyordu. Hamaz Eseb Efendi ise Darülmuallimîn, Darülmuallimât, Bezm-i Alem, Çamlıca, Selçuk Hatun inas sultanilerinden sorumluydu[67]. 1918 yılında Heyet-i Teftişiye Dairesine, Telif ve Tercüme Dairesi üyesi Faik Bey ve Mercan Sultanisi öğretmenlerinden Salih Fuad Bey tayin edilmişti. Müfettiş İhsan Bey ise Çamlıca İnas Sultanisi öğretmenliğine nakledilmişti[68]. Böylece Heyet-i Teftişiye Dairesi'ndeki müfettiş sayısı 5'e ulaşmıştı[69]. 1922 yılında Heyet-i Teftişiye Dairesi müfettişlerinin sayısı ise 6 idi. Bu tarihte dairenin müdür-i umumîsi Faik Bey, müfettişleri Fuad Şemsi, Selim Sırrı, Hamaz Eseb, Zeki Mesud, Esad Hami ve Bedri Beylerdi. Heyet-i teftişiye dairesinde ayrıca mümeyyiz olarak Talat ve Artin Beyler ile kâtip olarak Ali Haydar Bey bulunmaktaydı[70].

Heyet-i Teftişiye Dairesi'ne ait tarihsiz olup 1916 yılına ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir belgede tüm vilayetlerde bulunan maarif ve mekâtib-i ibtidâiye müfettişi sayıları verilmiştir[71]. Buna göre tüm imparatorlukta 40'ı vilayet merkezlerinde, 111'i sancak ve kazalarda olmak üzere 151 müfettiş bulunmaktaydı.

---

[66] "Maarif-i Umumiye Nezâreti Teşkilâtı Hakkında Nizamnâme, 17 Temmuz 1330/7 Ramazan 1332", *Düstur*, II. Tertib, C. 6, s. 1036-1041; *Takvim-i Vekayi*, 8 Şevval 1332/17 Ağustos 1330, nr. 1910, s. 1-3.

[67] BOA, *MF. HTF*, nr. 4/41, 14 S 1335.

[68] BOA, *MF. HTF*, nr. 6/57, 20 M 1337; 8/4, 28 Za 1337.

[69] BOA, *MF. HTF*, nr. 5/23, 25 Za 1335.

[70] BOA, *MF. HTF*, nr. 10/89, 25 M 1341.

[71] BOA, *MF. HTF*, nr. 1/32, 1325. Bu belgenin gömlek tarihi olarak 1325 tarihi verilse de, bu tarih belgeler arasında bir tane 1325 tarihli bir belge bulunmasına istinaden verilmiştir. Oysaki bizim değerlendirmeye çalıştığımız belgenin üzerinde herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Öte yandan ele aldığımız belgenin yanında bulunan ve yine tarihsiz olan "Teftiş Raporları" numunesinin 1916 yılında tüm vilayetlere gönderildiği *BOA*, *MF. HTF*, 3/126 numaralı belgeden anlaşılmaktadır. Buradan yola çıkarak müfettiş sayılarını ihtiva eden belgenin de 1916 yılına ait olabileceği akla gelmektedir.

İstanbul ve Taşradaki Müfettiş Sayıları					
Müfettişlerin Görev Yeri	Maarif Müfettişi	Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişi	**Müfettişlerin Görev Yeri**	Maarif Müfettişi	Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişi
İstanbul	5	1	**Sivas Vilayeti**	1	4
Terbiye-i bedeniye müfettişi	1	-	**Trablusgarb Vilayeti**	-	1
İstanbul Vilayeti mülhakatı	1	-	**Trabzon Vilayeti**	1	3
Ermenice müfettişi	1	-	**Kastamonu Vilayeti**	1	3
Mekâtib-i Hususiye müfettişi	1	-	**Kosova Vilayeti**	2	5
Mekâtib-i Gayrımüslime müfettişi	1	-	**Konya Vilayeti**	1	5
Rum mektepleri müfettişi	1	-	**Mamüretülaziz Vilayeti**	1	3
Edirne Vilayeti	1	6	**Manastır Vilayeti**	1	5
Erzurum Vilayeti	1	3	**Musul Vilayeti**	1	3
İşkodra Vilayeti	1	2	**Van Vilayeti**	1	2
Adana Vilayeti	1	5	**Yanya Vilayeti**	1	4
Ankara Vilayeti	1	5	**Yemen Vilayeti**	1	1
Aydın Vilayeti	2	5	**İzmit Sancağı**	-	1
Bitlis Vilayeti	1	3	**Urfa Sancağı**	-	1
Basra Vilayeti	-	1	**Bingazi Sancağı**	-	1
Bağdat Vilayeti	1	3	**Bolu Sancağı**	-	1
Beyrut Vilayeti	2	5	**Canik Sancağı**	-	1
Cezâyir-i Bahr-ı Sefid Vilayeti	1	4	**Çatalca Sancağı**	1	-
Halep Vilayeti	1	2	**Zor Sancağı**	-	1
Hicaz Vilayeti	1	-	**Asir Sancağı**	-	-
Hüdavendigar Vilayeti	1	4	**Kudüs Sancağı**	-	1
Diyarbekir Vilayeti	1	4	**Karesi Sancağı**	-	1
Selânik Vilayeti	1	4	**Kale-i Sultaniye Sancağı**	-	1
Suriye Vilayeti	1	4			

Kaynak: BOA, *MF. HTF*, nr. 1/32, 1325.

Tüm vilayetler görev alanı dâhilindedir.

1916 yılına ya da daha sonraki bir tarihe ait olduğunu tahmin ettiğimiz bir başka belgede ise İstanbul'da bulunan ibtidâi mektep müfettişlerinin isimleri ve teftişinden sorumlu oldukları okulların isimleri verilmektedir[72]. Buna göre İstanbul'da bulunan maarif müfettişleri şunlardır: Kenan Bey, Nuri Bey, Hasib Bey, Mahmud Ziya Bey, Mehmed Ali Bey, Nazmi Ziya Bey. Bunlardan başka sıhhiye müfettişleri de mevcuttu. Bunlar sıhhiye müfettişi Burhaneddin Bey, vekili Vefik Bey, sıhhiye müfettişi Eyüp Bey'dir.

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati'nin ardından, vilayetlerdeki teftiş işlerinden sorumlu müdürlerin ve müfettişlerinin görevlerini düzenleyen talimatnâmeler 1914 yılında çıkarıldı. Bunlardan birincisi, *Maarif Müdürlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme*[73], ikincisi *Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme*[74], üçüncüsü ise *Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme*[75]'dir.

Maarif Müdürlerinin Teftiş Görevi

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile ilk defa sorumlulukları belirtilen maarif müdürlerinin teftişe ait görevleri, 1910 yılında çıkarılan özel bir talimatla tekrarlanmıştı[76]. Maarif müdürleri, yerel eğitim sisteminde önemli bir yere sahipti. Maarif idaresinin başı olarak sistemin doğru bir şekilde işlemesinde rolü büyüktü. Dolayısıyla bu sistemin yerleştirilmesi ve maarif müdürlerinin görevlerini hakkıyla yerine getirmesine oldukça önem verilmekteydi. Bunun en önemli kanıtı 1914 yılında maarif müdürlerinin görevlerini yeniden ele alan *Maarif Müdürlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme*'nin çıkarılmış olmasıdır.

Buna göre, Maarif müdürleri her sene en az dört ay denetim yapmak zorundaydı. Eğitim öğretim yılı süresince yapacakları denetim hakkında her yıl bir plan hazırlayacak ve Haziran ayında Nezâret'e gönderecekti (madde: 9-10)[77].

---

[72] BOA, *Maarif Nezâreti, İstanbul Maarif Müdüriyeti (MF. İMF)*, nr. 47/66. Bu belgenin 1916 ya da sonraki bir yıla ait olduğunu, belgede verilen okul listelerinden tespit etmemiz mümkündür. Zira burada zikredilen okullardan biri olan Zincirli Kuyu İnas Mektebi 14 Mart 1916 tarihinde açılmıştı. Dolayısıyla bu belgenin 1916'dan önceki bir yıla ait olması düşünülemez. Zincirli Kuyu İnas Mektebi'nin açılış tarihi için bk. Yasemin Tümer Erdem, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, İstanbul 2007, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Basılmamış doktora tezi, s. 115.

[73] *Maarif Müdürlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme,* Matbaa-i Amire, İstanbul 1330.

[74] Bu talimatnâme metni için bk. BOA, *MF. HTF*, nr. 1/79, 15 B 1332.

[75] *Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme*, Matbaa-i Amire - İstanbul 1330.

[76] *Maarif Müdürleri İle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat*, İstanbul Matbaa-i Amire 1326.

[77] Bu talimatın uygulanıp uygulanmadığını arşiv belgelerinden tespit edebilmekteyiz. Nitekim bir belgede, bazı vilayet maarif müdürlerinin 1915-1916 eğitim öğretim yılına ait planlarının Nezâret'e ulaşmadığı belirtilmektedir. Nezâret'e planlarını göndermeyen

Yıl içinde yaptıkları her denetim için bir layiha hazırlayacaklardı. Ayrıca yaptıkları denetimlerin sonuçlarını, maarifin genel durumu her yılın sonunda ayrı bir lâyiha halinde Nezâret'e bildirecekti (madde: 14). Maarif Nezâreti denetim meselesini oldukça ciddiye almaktaydı. Nitekim maarif müdürlerinin hazırlayacakları lâyihaların nasıl düzenleneceğine dair "*Teftiş Lâyihaları Hakkında Talimat*" yayınlamıştı[78]. Buna göre maarif müdürleri hazırlayacakları lâyihaları beş ayrı başlık altında tanzim edecekti. Bunlar: Darülmuallimîn ve ibtidaî mekteplere ait olanlar, idadî ve sultanîlere ait olanlar, istatistik, bölgenin coğrafyası, tarihi ve folkloruna ait olanlar, eski eserlere ve kütüphanelere ait olanlar.

Maarif müdürlerinin hazırladıkları bu lâyihalar, Nezâret bünyesinde yer alan Heyet-i Teftişiye tarafından değerlendirilirdi. Bu lâyihaların maarif müdür ve müfettişleri talimatına uygun bir şekilde, okullara ait tüzük kuralları dikkate alınarak tanzim edilip edilmediği tetkik edilirdi. Her öğretim dairesi lâyihalarda yer alan bilgilere göre Nezâretçe yapılması gereken hususları kararlaştırırdı[79].

Maarif Müdürlerinin Vezâifine Dair Talimanâme'ye göre maarif müdürleri, vilayet müfettişleri için çıkarılan talimatnâmenin 14-32 maddelerinden de sorumluydu. Bu maddelere vilayet maarif müfettişlerinin görevleri münasebetiyle aşağıda yer verilmiştir.

Vilayet Maarif Müfettişlerinin Görevleri

Vilayet maarif müfettişlerinin görevlerini düzenleyen *Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Mütealllik Talimatnâme*[80] 1914 yılında yayınlanmıştı. Buna göre doğrudan doğruya Maarif Nazırı'na bağlı olan vilayet maarif müfettişleri, gidecekleri yerlerdeki en üst düzey mülkiye memuru ile görüşerek bölgenin eğitime ait sorunları hakkında bilgi alacak ve raporlarına bu bilgileri kaydedecekti (madde: 2). Vilayet maarif müfettişlerinin görevi sadece denetleme yapmaktı. İdareye müdahale etmek, bir memuru, öğretmen adayını teklif etmek

---

vilayet ve livalar şunlardır: İstanbul, Suriye, Kastamonu, Konya, Ankara vilayetleri, İzmit, Bolu, Maraş, Eskişehir, Menteşe, Karahisar-ı Sahip, Kayseri, Niğde livaları (BOA, *MF. HTF*, nr. 3/8, 18 Z 1333).

[78] Talimat metni için bk. BOA, *MF. HTF*, nr. 1/32, 1325. (EK:1)

[79] *Teftiş Lâyihaları Hakkında Talimat*, madde: 5-6. Düzenlenmesi talimata bağlanan bu lâyihaların hazırlanıp her yıl Nezâret'e gönderilmesi konusunda bazı aksaklıklar olmuştu. Nitekim bazı vilayetler teftiş planlarını gönderdikleri halde teftiş lâyihalarını hazırlamamıştı. Nezâret bu konuda, ilgili maarif müdürlerini uyarmıştır (BOA, *MF. HTF*, nr. 3/32, 16 M 1334). İlerleyen yıllarda uygulamanın daha düzenli olması beklenirken hâlâ sorunlar yaşandığı görülmektedir. 1917 tarihli bir belgede yine bazı maarif müdürlerinin ve tedrisat-ı ibtidâiye müfettişlerinin gönderdikleri raporların ayrıntılı olmadığından, bazılarının ise göndermediğinden ve ilgili kişilerin bu konuda uyarıldığından bahsedilmektedir (BOA, *MF. HTF*, nr. 4/82, 12 Ca 1335).

[80] Talimatnâme metni için bk. BOA, *MF. HTF*, nr. 1/79, 15 B 1332.

veya işten çıkarmak, öğretmen ve memurlara emir vermek gibi yetkileri yoktu (madde: 3). Müfettişlerin bu görevin dışında herhangi bir işle meşgul olmaları yasaktı (madde:9). Bu talimatnâmeye göre vilayet maarif müfettişlerinin görevleri şunlardı:

1- Maarife ait kanun, nizamnâme ve talimatların uygulanıp uygulanmadığını kontrol etmek.
2- Eğitim-öğretimin "fenn-i terbiye" esasına ve belirlenen ders programlarına uygun olarak yapılması için ilgili kişilerin dikkatini çekmek.
3- İlköğretimin mecbur olduğunu halka yaymak ve yeni okullar *açılmasına* çalışmak.
4- Eğitim-öğretimi denetlemek, öğretmenleri aydınlatmak.
5- Okul binalarını inşaat, tamirat ve sağlık yönünden incelemek.
6- Vilayet maarif bütçesi düzenlenirken görüş bildirmek.
8- Okulların idarî ve malî işlerini teftiş etmek.
9- Maarif Nezâreti'nden ve vilayetten eğitime yönelik bildirilen sorunları incelemek.
10- Eğitim çalışanlarının ve özelikle öğretmenlerin hal ve hareketlerini teftiş etmek.
11- Tedrisât-ı İbtidâiye müfettişlerinin görevlerini nizamname hükümlerine uygun bir şekilde yerine getirip getirmediğini kontrol etmek ve gerektiğinde bu görevleri bizzat yapmak.
12- Tedrisât-ı İbtidâiye meclisleriyle maarif encümenlerinin bütün işlemlerini denetlemek.

Vilayet maarif müfettişleri, gelecek yıl yapacakları teftiş hakkında bir plan hazırlayıp her yıl Haziran ayında Nezâret'e takdim edeceklerdi. Nezâret bu planları inceleyip tasdik ettikten sonra yeni eğitim-öğretim yılı başlamadan önce müfettişlere iade edecekti (madde: 10). Müfettişler zamanlarını nasıl geçirdiklerine dair bir cetvel hazırlayıp bunun bir örneğini teftişat lâyihasıyla birlikte her ayın sonunda Nezâret'e gönderecekti (madde: 11). Teftişleri sırasında, memur ve öğretmenler arasında görevini yerine getirmeyen, suistimal eden, ahlaksızlık yapanları ihmal ederek ortaya çıkarmayan veya suçunu örtbas eden müfettişler azledilecekti (madde: 12).

Vilayet maarif müfettişleri yılda en az dokuz ay görevli oldukları bölgeyi teftiş etmek zorundaydı. Görev yerlerine ansızın gidecek olan müfettişlerin bunu daha önce ilan etmeleri, teftiş bölgelerindeki memur ve öğretmenlerde misafir kalmaları, onların istek ve tavsiyelerini kabul etmeleri yasaktı (madde: 13-15).

Müfettiş, bir memur hakkında isnat edilen suçları da soruşturur, o kişiden yazılı müdafaasını isterdi (madde: 20). Konu ile ilgili şahitlerin dinlenmesine gerek duyarsa, şahitlere gerekli soruları sorarak tahkikatı yürütürdü (madde: 23).

Daha sonra bu tahkikat evrakını ve konunun gerekçesini bir fezleke ile Maarif Nezâreti'ne bildirirdi (madde: 24).

Müfettişler görev bölgelerindeki Sultani, İdadî ve Darülmuallimînleri yılda en az ikişer kez teftiş ederdi. Bu okullara ait gözlemlerini ve bir önceki teftişle arasındaki farkı Nezâret'e rapor ederdi. Bu raporda, eğitim-öğretimin nasıl yürütüldüğüne, öğrencinin sağlık durumuna, okul idaresiyle öğretmenlerinin liyakatine, görevine bağlılık derecelerine, okulun temizlik ders araç ve gereçleriyle kütüphanesinin iyi bir şekilde muhafaza edilip edilmediğine, demirbaş eşya defterlerinin, sınav cetvellerinin, öğrencilerin sicil dosyalarının düzenli olarak talimat hükümlerine uygun olup olmadığına da yer verilirdi (madde: 26). Müfettişler sınavlarda da bulunur, öğrenciye soru sorabilirdi. Ancak not vermezdi. Sınav sırasında usulsüzlüğe şahit olursa bu konudaki düşüncelerini okul müdürüne bildirir, olayı ve müdahalesi üzerine meydana gelen sonucu Maarif Müdürüne ve Nezâret'e bildirirdi (madde: 29).

Görev bölgesinde eğitim alanında hizmet verecek inşaat komisyonlarının yaptığı işlemleri tetkik eder ve suiistimal gördüğü takdirde Vilayet ve Nezâret'i durumdan haberdar ederdi (madde: 30).

Vilayet maarif müfettişleri, tedrisât-ı ibtidâiye müfettişlerinin görevlerini yerine getirip getirmediğini, okullarda program dışında eğitim verilip verilmediğini, yasak kitapların okutulup okutulmadığını kontrol ederdi. Özel okulların, gayrimüslim ve yabancı okulların teftişinden de sorumlu olan müfettişler, bu okulların ruhsatlarının olup olmadığını araştırırdı (madde: 31-33).

Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Görevleri

Vilayet maarif müdürlerinin emrinde bulunan ibtidaî mektep müfettişlerinin asıl görevleri, teftiş, tahkikat[81] ve talim ü irşad[82] olmak üzere üç kısımdan ibaretti[83]. Müfettişlerin okulları teftişe dair görevleri şunlardı[84]:

1- Binanın sağlık koşullarına, teşkilâtına, eğitim ve öğretime uygun olup olmadığını tespit ederlerdi. Tamire ihtiyacı varsa bunu maarif müdüriyetine bildirirlerdi.

2- Okulun sıra, rahle, kürsü ve karatahta gibi eşyasının eksik olup olmadığını tespit ederek rapora eklerdi.

3- Müfettişler, gerek okula gerekse öğrenciye ait eğitim ve öğretimde kullanılan araç ve gereçlerin iyi muhafaza edilip edilmediğini de kontrol ederlerdi. Bu teftiş sırasında bir eksiklik olduğunu tespit ederlerse

---

[81] Araştırma, soruşturma.

[82] Eğitim-öğretimde rehberlik yapmak yol göstermek.

[83] *Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme (TİMT)*, Matbaa-i Amire - İstanbul 1330, madde: 8.

[84] *TİMT*, madde: 9.

tamamlanmasını sağlar, fakir öğrencilerin ders araç ve gereçlerini ücretsiz temin etmeleri için bu öğrencilerin isimlerini encümen-i maarife bildirirlerdi.

4- Eğitim–öğretimin ve kitapların programa uygun olup olmadığını incelemek üzere derslere ve sınavlara katılırlar, öğrencinin bilgi seviyesini ölçerlerdi. Özellikle okulda *Kanûn-ı Esâsî*'ye ve devlet menfaatine, Osmanlılığa aykırı eğitim verilip verilmediğini tetkik ederlerdi. Buna uyulmadığını tespit ettikleri takdirde hemen gerekli işlemleri yapar, durumu mahallî idareye bildirirlerdi.

5- Talimatlar gereği öğrenciler okula alınırken, gerekli sağlık koşullarını haiz olup olmadığına bakılması gerekirdi. Bunun için aşı şehadetnâmesi istenirdi. Okulların bu kurala uyup uymadığını yine müfettişler kontrol ederlerdi. Ayrıca öğrencilerin temizliğine ve sağlık kurallarına dikkat edilip edilmediğine bakılır, öğrencilerin ders sırasında sağlık koşullarına aykırı bir duruma maruz kalıp kalmadığı incelenirdi. Aksi takdirde okul idaresi uyarılır, maarif idaresiyle mahallî idareye durum bildirilirdi.

6- Öğretmenlerin görevlerini yaparken ihmali olup olmadığına, öğretmenin yeterliliğine, ahlakına dikkat eder, her hangi olumsuz bir durum tespit ederlerse haklarında tahkikat başlatır, yazılı savunmasını alır ve bunu maarif müdüriyetine gönderirdi.

Müfettişler, tahkikat görevlerini yerine getirirken okulların binasına, eğitim-öğretim mecburiyetine uyulup uyulmadığına, özel okulların durumuna, okullara ait istatistikî bilgilerin toplanmasına, okulların masraflarıyla ilgili hükümlere dikkat ederlerdi[85].

Özellikle görevlendirildiği liva veya kasabayı köy köy dolaşarak her köyün nüfusuna göre burada kaç dershaneli bir okulun mevcut olması gerektiğini belirtirlerdi. Buna dair kriterler şöyle belirlenmişti: 400 nüfuslu bir köydeki okulun bir dershaneli, nüfusu 400-800 arasındaki köydeki okulun iki dershaneli, 800'ü aşkın köylerde ise üç dershaneli olması gerekmekteydi.

Eğitim yaşı gelmiş olan çocukların okula gönderilip gönderilmediğini araştırır, *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanunu*'nun ilgili maddelerinin uygulanıp uygulanmadığını incelerdi. Bu konuda ihmale tespit ederse durumu maarif encümeni ile maarif müdürüne bildirirdi.

Özel okulları daha ziyade usul ve nizamnâmelere aykırı bir durum tespit ettiklerinde teftiş eder ve durumu maarif müdüriyetine bildirirdi. Ayrıca bu okullarda Türkçeye, Osmanlı tarih ve coğrafyasına ne kadar önem verildiğini incelerdi.

Görev yaptıkları bölgelerde ibtidaî okullarına ait istatistikleri hazırlar ve bu cetveli maarif müdürlüğüne verirlerdi. Okul istatistiklerinin yanı sıra bulundukları bölgenin nüfusu, sosyal ve iktisadî durumu hakkında bilgi edinir ve

---

[85] *TİMT*, madde: 9. Ayrıca, BOA, *MF. İMF*, nr. 29/31, 23 R 1332.

bunu yıllık raporuna eklerdi. *Tedrisât-ı İbtidâiye Kanunu* gereğince halkın sorumluluğuna verilmiş olan ibtidaî okulların masraflarının düzenli olarak tahsil edilip edilmediğini kontrol ederdi.

Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme'nin 11. Maddesinde, müfettişlerin "talim ü irşad" konusundaki görevlerinden bahsedilmektedir. Buna göre müfettişler zaman zaman derslere ve sınavlara katılarak eğitim-öğretim hakkında gördükleri eksiklikler hakkında öğretmenlere tavsiyelerde bulunup, yol gösterirler, bir iki gün öğretmene eğitim usulleri hakkında bilgi verirlerdi. Teftişleri sırasında eğitim usulleri açısından gördükleri eksiklikleri ve bunların giderilmesi konusunda yaptıklarını ayrıntılı bir şekilde maarif müdürüne bildirirdi. Ayrıca, öğrencilerin zayıf noktalarını takviye edecek şekilde öğretmeni bilgilendirir, öğrencilerin irade sahibi, fedakâr ve kuvvetli nesiller olarak yetişebilmesi için gerekli gördüklerini tavsiye ederdi.

Müfettişler bunların dışında ana mekteplerinde eğitimin Frobel usulüne[86] uygun yapılmasını ve bu okulların da diğer okullar gibi idare edilerek, çocukların sadece oyunlar ve oyuncaklarla eğitilmesini sağlardı[87].

Müfettişler, talimat gereğince dokuz ay boyunca sorumluluklarına verilen bölgelerdeki okulları yılda birkaç defa teftiş etmekle yükümlü oldukları gibi tatillerde de tahkik etmek üzere okullara gitmek zorundaydı. Her teftişin ardından rapor hazırlar, her yılsonunda da genel bir rapor düzenleyerek maarif müdürüne takdim ederdi. Maarif müdürleri de tedrisât-ı ibtidâiye müfettişlerinin raporlarını Nezâret'e gönderirdi. (madde: 26-30). Müfettişlerin raporlarının bir düzen içinde olmasını ve aynı konular hakkında bilgi toplanmasını sağlamak için Maarif Nezâreti tarafından 1916 yılında "Teftiş Raporları" başlığı altında bir örnek hazırlanmış ve bütün maarif müdürlüklerine ve müfettişliklerine gönderilmişti[88]. Tedrisât-ı ibtidâiye müfettişlerinin de raporlarını bu örneğe göre düzenlemesi gerektiğine dair ayrıca bir tamim yayınlanmıştı[89]. Müfettişlerin

---

[86] XIX. Yüzyılda yaşayan Alman eğitim uzmanı ve okul öncesi eğitimin fikir babası Frobel'in oyun üzerine kurulu eğitim usulü, Osmanlı okulöncesi eğitim sisteminde de benimsenmişti (Yasemin Tümer Erdem, "Osmanlı Devleti'nde Okulöncesi Eğitim: Ana Mektepleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan II, S. 20, İstanbul 2008, s. 513-514). Frobel usulleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. F. Garsen, *Frobel Usûlüyle Küçük Çocukların Terbiyesi*, çev. Kazım Nami Duru, İstanbul 1340; Nafi Atuf, *Pedagoji Tarihi*, İstanbul 1932.

[87] *TİMT*, madde: 18.

[88] Teftiş raporu örneği için bk. BOA, *MF. HTF*, nr. 1/32, 1325, (EK: 2).

[89] Maarif müdürleri gönderilen bu örneği, daha önce kendilerine gönderilen *Teftiş Lâyihaları Hakkında Talimat*'ın bir eki gibi düşünerek, sadece kendilerinin düzenleyeceği bir rapor formatı olarak algılamıştı. Oysaki Maarif Nazırlığından gönderilen tamimde Tedrisât-ı ibtidâiye müfettişlerinin de bu formata göre raporlarını düzenlemesi gerektiği bildirilmişti (*BOA*, *MF. HTF*, nr. 3/126; 20 C 1334).

hazırladıkları raporlar -öğretmenlerin azil ve değişikliğine dair olan raporlar hariç- hemen değerlendirilir ve gerekli tedbirler alınır, uyarılar yapılır, raporda belirtilenler yerine getirilirdi.[90].

Umûr-ı Maarif Teftişâtına Dair Nizamnâme Lâyihası (1916)

10 Temmuz 1916 tarihinde, maarif müdür ve müfettişlerinin görevlerine dair çıkarılan talimatnameler esas alınarak, maarif idareleri, tedrisât-ı ibtidâiye meclisi ve maarif encümenlerinin ilk ve orta dereceli okulların denetimine, özellikle de müfettişlik teşkilatına yönelik bir nizamnâme layihası kaleme alınmıştı[91]. Ancak *Düstur*'da böyle bir nizamnâmeye rastlayamamamız bize yeni düzenlemenin lâyiha olarak kaldığını düşündürmektedir. Yine de bu dönemde eğitim denetimi açısından önemli olduğunu tespit ettiğimiz belgeye yer vermek istedik.

Bu lâyihaya göre resmî ve özel okulların teftişinden sorumlu memurlar şunlardı:

1- Mülkî memur amiri: Vali veya mutasarrıfların teftişle ilgili görevi okullardan başka maarif idarelerinin, müfettiş ve müfettişelerinin uygulamalarını denetlemekti.

2- Maarif Nazırı tarafından teftişle görevlendirilen Heyet-i Teftişiye üyesi veya memurları: Hangi konuda görevlendirilmişlerse sadece o yönde tetkik ve teftiş yapmaktan sorumlu olacaktı.

3- Maarif müdürleri: Görev bölgelerindeki maarif memurları ve okullardan sorumlu olacaktı. Teftişle görevli memurların görevlerini yerine getirip getirmediğini kontrol etmek, onların hazırladığı lâyihaları incelemek, gereğini uygulamak maarif müdürlerinin göreviydi. Ayrıca "Maarif Müdürlerine Mahsus Talimat" gereğince yılda en az dört ay boyunca, Nezâret tarafından kabul edilen plana uygun olarak denetim görevini yerine getirecekti. Bunun dışında ise gerek Nezâret gerekse Valilik tarafından verilen emir üzerine her hangi bir mesele hakkında özel teftişlerde de bulunacaktı.

4- Maarif müfettiş ve müfettişeleri: Maarif müfettişleri "Tedrisât-ı İbtidâiye" ve "Tedrisât-ı Tâliye" olmak üzere iki kısma ayrılacaktı. Tedrisât-ı ibtidâiye müfettişleri senede dokuz ay ibtidaî okullarla ilgili her türlü teftişi yapacaktı. Her livada en az bir tedrisât-ı ibtidâiye müfettişi bulunacaktı. Mekâtib-i Tâliye müfettişleri ise Maarif Nezâreti tarafından Sultanî ve Darülmuallimîn müdürleri arasından tayin edilecekti. Bunlar yüksek okullar dışındaki bütün resmî ve özel okulları denetleyebilecekti.

5- Vilayet ve Kaza Tedrisât-ı İbtidâiye Meclisleri tarafından seçilen üyeler: Eğitimden ziyade ibtidaî okullara ait bütün işleri denetleyecekti.

---

[90] BOA, *MF. İMF*, nr. 47/66, 1332.
[91] BOA, *MF. HTF*, nr. 3/149, 9 N 1334.

6- Maarif Sıhhiye müfettişleriyle mahallî belediye doktorları arasından seçilecek müfettişler: Okulları bina, içme suyu, hijyen yönünden değerlendirecek, öğretmen ve öğrencilerin sağlık durumunu inceleyecekti.

7- Kaza Maarif Encümenleri ve Nahiye Meclisi tarafından seçilecek üyeler: Görevlendirildikleri konuyla ilgili teftişte bulunacaktı.

Genel olarak bu lâyiha, daha önce resmî tüzüklerle ortaya konan teftişe ait mevzuatı ve müfettişlerin görevlerini tekrar etmektedir. Bu lâyihada göze çarpan Heyet-i Teftişiye Dairesi'nin, vilayetlerdeki maarif idarelerinin teftiş işlerini düzenli olarak yapıp yapmadığını takip etmesi, yıllık teftiş raporlarının zamanında ulaştırılmasına dikkat etmesidir. Burada denetim zinciri çok daha kuvvetli örülmüş ve sıkı bir şekilde takip edilmesini sağlayacak mekanizma kurulmuştur.

Sonuç:

Her ne kadar 1869 tarihli *Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi* teftişle ilgili ilk defa resmî bir düzenleme getirse de, nizamnâmenin hayata geçirilmesinde meydana gelen aksaklıklar teftiş hizmetlerinin yetersiz kalmasına neden olmuştu. Nitekim bu nizamnâme, teftiş müessesesinden beklenen görevleri ortaya koymuştu. Bunların başında da okulların muhtaç olduğu ıslahatı gerçekleştirmek vardı. Ancak sayı ve nitelik bakımından yetersiz olan müfettişler, Nezâret'in teftiş yoluyla eğitimi ıslah etme projesine hizmet edememişti. Medrese mezunu, modern eğitim anlayışından uzak kimseler tarafından yapılan denetimler amaca yönelik olmamıştı.

II. Abdülhamid döneminde teftişten çok, okulların yapılması, öğretmenlerin yetiştirilmesine yönelik talimatnamelerin, programların hazırlanmasına önem verilmişti. Zira okul ve okullara ait programlar olmadan teftiş yapılamazdı. Dolayısıyla bu dönemde denetimi gerekecek müesseselerin oluşturulmasına önem verildi. Ancak malî imkânsızlıklar bu hizmetlerin de tam olarak yaygınlaşmasına fırsat vermemişti.

Gerek II. Meşrutiyet dönemine kadar gerekse bu dönemde eğitim kurumlarının durumu iç açıcı değildi. Özellikle taşradaki ilköğretim okulları acınacak bir haldeydi. Bu nedenle bu dönemde ilköğretimin ıslahı konusunda önemli adımlar atılmıştı.

II. Meşrutiyet dönemi, denetim alanında önemli merhalelerin kat edildiği bir süreç olmuştu. Nitekim eğitimin ıslahında teftişin öneminin kavranması sonucu 1909 yılından itibaren ilk düzenlemeler yapılmaya başlandı. Bu dönemde okulların düzenli bir şekilde denetlenerek belli bir seviyeye çıkarılmasına, her bölgenin yine teftiş mekanizması sayesinde taranarak maarifin yaygınlaştırılmasına, mevcut eğitim kurumlarının ilgili kanun ve yönetmeliklere uygun bir şekilde hareket edip etmediğinin kontrolüne, öğretmenlerin müfettişler aracılığıyla bilgilendirilmesi ve aydınlatılmasına çalışılmıştı. Teftiş

mekanizmasında yer alan memurların görevlerine yönelik çıkarılan nizamnâme veya talimatnâmeler sayesinde de tüm imparatorlukta ortak bir denetim sistemi oluşturulmak istenmişti. Yönetmeliklerle modern bir denetim anlayışına doğru önemli adımlar atılırken, uygulamada bu anlayışın yeteri kadar etkili olması sağlanamamıştı. Elbette ki bunda devrin şartlarının etkisi büyüktü. Yine de yapılan düzenlemeler, Cumhuriyet döneminde oluşturulacak denetim sistemine temel teşkil etmiştir.

EK 1: Teftiş Lâyihaları Hakkında Talimat

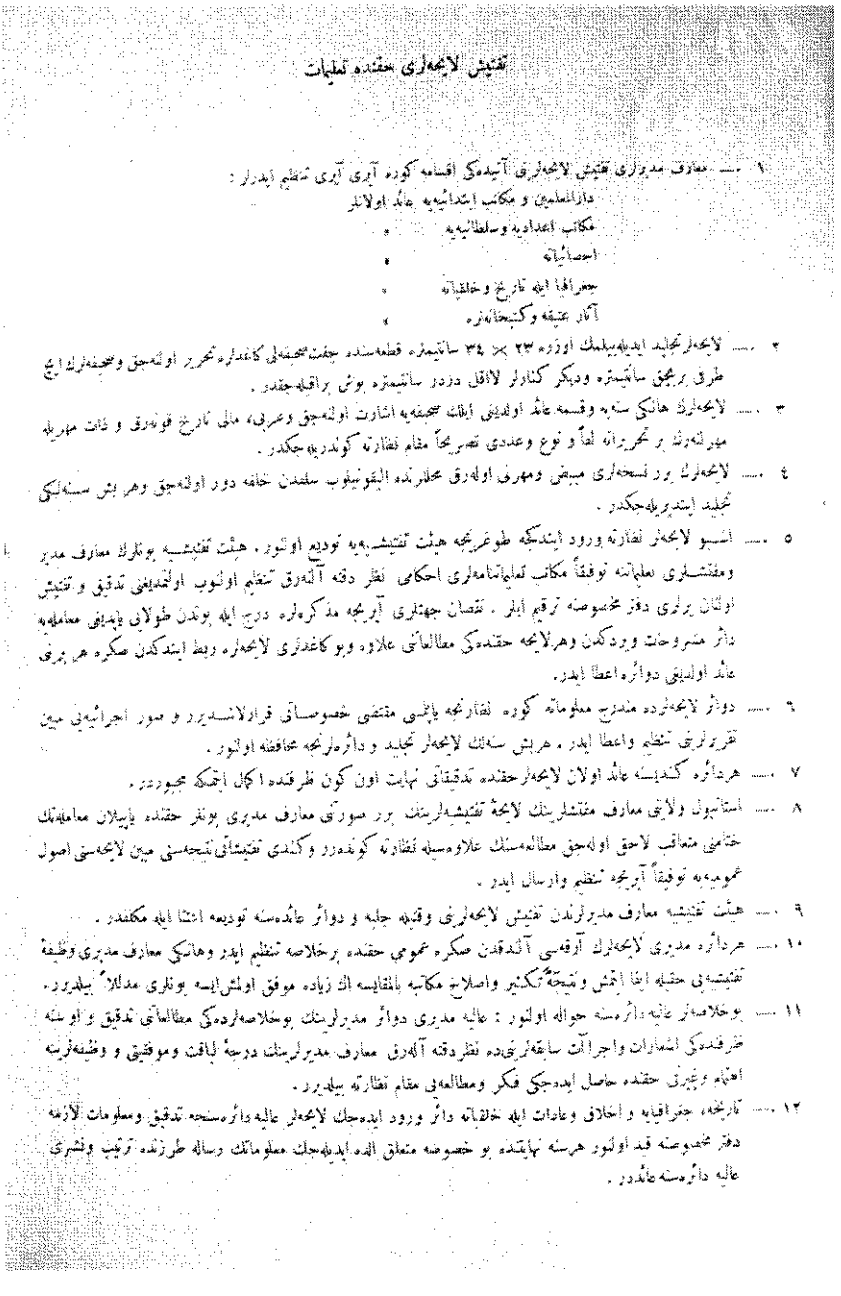

تفتیش لایحه‌لری حقنده تعلیمات

١ ـــ معارف مدیرلری تفتیش لایحه‌لرینی آتیده‌کی اقسامه کوره آیری آیری تنظیم ایدرلر :

دارالمعلمین و مکاتب ابتدائیه‌یه عائد اولانلر

مکاتب اعدادیه و سلطانیه‌یه »

احصائیاته »

جغرافیا ایله تاریخ و خلقیاته »

آثار عتیقه و کتبخانه‌لره »

٢ ـــ لایحه‌لر تجلید ایدیله‌بیلمك اوزره ٢٣ × ٣٤ سانتیمتره قطعه‌سنده جفت صحیفه‌لی کاغدلره تحریر اولنه‌جق و صحیفه‌لرك ایچ طرفی بریجق سانتیمتره و دیکر کنارلر لااقل دردر سانتیمتره بوش براقیله‌جقدر .

٣ ـــ لایحه‌لرك هانکی سنه‌یه و قسمه عائد اولدیغی ایلك صحیفه‌یه اشارت اولنه‌جق و عربی، مالی تاریخ قونه‌رق و ذات مهریله مهرلنه‌رك بر تحریراته لفاً و نوع و عددی تصریحاً مقام نظارته کوندریله‌جکدر .

٤ ـــ لایحه‌لرك بر نسخه‌لری مبیض و مهرلی اوله‌رق محللرنده الیقونیلوب سلفدن خلفه دور اولنه‌جق و هر بش سنه‌لکی تجلید ایتدیریله‌جکدر .

٥ ـــ اشبو لایحه‌لر نظارته ورود ایتدکجه طوغریجه هیئت تفتیشیه‌یه تودیع اولنور . هیئت تفتیشیه بونلرك معارف مدیر و مفتشلری تعلیماتنه توفیقاً مکاتب تعلیماتنامه‌لری احکامی نظر دقته آلنه‌رق تنظیم اولنوب اولنمدیغنی تدقیق و تفتیش اولنان یرلری دفتر مخصوصنه ترقیم ایلر . نقصان جهتلری آیریجه مذکره‌لره درج ایله بوندن طولایی یاپدیغی معامله‌یه دائر مشروحات ویردکدن و هر لایحه حقنده‌کی مطالعاتنی علاوه و بو کاغدلری لایحه‌لره ربط ایتدکدن صکره هر برینی عائد اولدیغی دوائره اعطا ایدر .

٦ ـــ دوائر لایحه‌لرده مندرج معلوماته کوره نظارتجه یاپلمسی مقتضی خصوصاتی قرارلاشدیرر و صور اجرائیه‌یی مبین تقریرلرینی تنظیم و اعطا ایدر . هر بش سنه‌لك لایحه‌لر تجلید و دائره‌لرنجه محافظه اولنور .

٧ ـــ هر دائره کندیسنه عائد اولان لایحه‌لر حقنده تدقیقاتی نهایت اون کون ظرفنده اکمال ایتمکه مجبوردر .

٨ ـــ استانبول ولایتی معارف مفتشلرینك لایحهٔ تفتیشیه‌لرینك بر صورتی معارف مدیری بونلر حقنده یاپیلان معامله‌نك ختامنی متعاقب لاحق اوله‌جق مطالعه‌سنك علاوه‌سیله نظارته کوندرر و کندی تفتیشاتی نتیجه‌سنی مبین لایحه‌سنی اصول عمومیه‌یه توفیقاً آیریجه تنظیم و ارسال ایدر .

٩ ـــ هیئت تفتیشیه معارف مدیرلرندن تفتیش لایحه‌لرینی وقتیله جلبه و دوائر عائده‌سنه تودیعه اعتنا ایله مکلفدر .

١٠ ـــ هر دائره مدیری لایحه‌لرك آرقه‌سی آلندقدن صکره عمومی حقنده بر خلاصه تنظیم ایدر و هانکی معارف مدیری وظیفهٔ تفتیشیه‌یی حقیله ایفا ایتمش و نتیجهٔ تکثیر و اصلاح مکاتبه بالمقایسه اك زیاده موفق اولمش ایسه بونلری مدللاً بیلدیرر .

١١ ـــ بو خلاصه‌لر عالیه دائره‌سنه حواله اولنور : عالیه مدیری دوائر مدیرلرینك بو خلاصه‌لرده‌کی مطالعاتنی تدقیق و اوسنه ظرفنده‌کی اشعارات و اجراآت سابقه‌لرینی‌ده نظر دقته آله‌رق معارف مدیرلرینك درجهٔ لیاقت و موفقیتی و وظیفه‌لرینه اهتمام و غیرتی حقنده حاصل ایده‌جکی فکر و مطالعه‌یی مقام نظارته بیلدیرر .

١٢ ـــ تاریخه، جغرافیایه و اخلاق و عادات ایله خلقیاته دائر ورود ایده‌جك لایحه‌لر عالیه دائره‌سنجه تدقیق و معلومات لازمه دفتر مخصوصنه قید اولنور هر سنه نهایتنده بو خصوصه متعلق الده ایدیله‌جك معلوماتك رساله طرزنده ترتیب و نشری عالیه دائره‌سنه عائددر .

EK 2: Teftiş Raporları Örneği

تفتیش راپورلری

کانون ثانینك نجی کیجه‌سی/کونی کوینه/قصبه‌سنه مواصلت ایتدم تفتیشات وتدقیقاتم بروجه آتیدر :

١ ـــ مکتب بناسی [قاچ درسخانه‌لیدر . نه وقت یاپلمشدر. یکیدن ییقیلوب یاپیله‌جق درجه‌ده خرابمیدر؟ تعمیراتله شکل مطلوبه صوقیله‌جق درجه‌ده خرابمیدر. تعمیرات جزئیه‌یه محتاج ایسه هیئت اختیاریه ایله کوریشه‌رك تأمین ایتمشمیدر. یکیمیدر. اخشابمیدر. کارگیرمیدر .
باغچه‌سی وارمیدر. احتیاجه کافیمیدر. یوق ایسه ویا دکلسه جوارنده الحاق وتوسیعه مساعد یر وارمیدر. وار ایسه هیئت اختیاریه ایله کوریشوب تأمینی چاره‌سنه باقشمیدر . توسیع ایچون مساعد یر یوق ایسه بو بابده نه دوشونمشدر .

٢ ـــ لوازم درسیه [هر ابتدائیده بولنمسی لازم کلن ومکاتب ابتدائیه تعلیماتنامه‌سنك اون اوچنجی واون دردنجی فصللرنده مندرج اولوب تدارکنه لزوم کوریلن لوازمك بر پوصله‌سی معارف مدیرلرینه کوندریله‌جکندن بو لوازمك مکتبده موجود اولوب اولمدیغنی تدقیق ایده‌جك ومحلندن تدارکی قابل اولانلری هیئت اختیاریه ایله کوریشوب تأمین ایلیه‌جکدر. نقصانلرینك پوصله‌سی آله‌جق ودرحال ایلك پوسته مرکزندن ولایته بیلدیره‌جکدر. عودتنده‌ده تعقیب ایلیه‌جکدر .

٣ ـــ معاملات حسابیه [مکتبك قیود حسابیه وسائره‌سی نه مرکزده‌در . معاملات حسابیه وقیدیه‌نك تأمین انتظامی ایچون نه کبی وصایاده بولنلمشدر]

٤ ـــ مکتبك کتبخانه‌ء وموزه‌سی [هر مکتبك بر کتبخانه‌سی وبر موزه‌سی بولنمق ایجاب ایدر . کتابلرك تنوع وتعددی اعتباریله کتبخانه‌نك نه حالده اولدیغی وبوخصوصده معلمك نه درجه‌یه قدر بذل اهتمام وغیرت ایلدیکی ، نظارتدن کوندریلن کتابلردن هانکیلری موجود اولوب هانکیلری بولنمدیغی . مکتبك بولندیغی قصبه ویا کویك محصولات نباتیه وسائره‌سندن واورادن چیقسان معدنلردن تشکیلی ایجاب ایدن موزه‌نك ترتیب واصلاحی ونواقصنك اتمامیله حسن محافظه‌سی نامنه معلم طرفندن نه کبی تدابیر اتخاذ ایدلمشدر.]

٥ ـــ مکتبك بولندیغی محل اهالیسنجه مستعمل ویالکز اوحمله مخصوص ترکجه لغتلر ایله مدلوللرینی وخلقیاته دائر معلومات کافیه‌یی محتوی منتظم بر دفترك واوقصبه ویا کویك موقعی ایله حدودینی ارائه ایدر بر خریطه‌نك مکتبده بولندیرلمسنه اعتنا ایدیله‌جکدر .

٦ ـــ احصائیات [احصائیات جدوللرینك وقت وزمانیله ومطلوبه موافق اوله‌رق املاسنی تأمین ایده بیله‌جك صورتده مکتبده قیودات طوتلمقده اولوب اولمدیغنی ذکر ایده‌جك وتعریفاته وتصحیحاته لزوم کوریلن اقسامی معلمه تفهیم ایلیه‌جکلردر احصائیات جدوللرینك منتظم بر نسخه‌سنك مکتبده محفوظ اولمسنه اعتنا وراپورده بوجهت تصریح ایدیله‌جکدر]

٧ ـــ معلمه/معلم [قاچ یاشنده‌در . نره‌دن مأذوندر . معلملکه انتساب ایده‌لی قاچ سنه اولمشدر . اولیمیدر. بکارمیدر . معاشنك مقداری . خلق آره‌سنده اعتباری نه‌در . مظهر حرمت واعتماد اولمامش ایسه سببی نه‌در . وبو سببه کوره کندیسنه نه یولده نصایحده بولنلمشدر]

٨ ـــ معلمك مکتبه اعتناسی [بنانك نظافتنه، حفظ الصحه قواعدینی احتوا ایتمسنه دائر اعتنا واهتمامی کوزلمشمیدر ؟ بوانره قارشی لاقیدی کوسترمشمیدر ؟ قیوداتی منتظمیدر ؟]

— ٢ —

٩ — معلمك طلبه‌يه اعتناسى [طلبه‌نك نظافتنه ، تربيهٔ دينيه وبدنيه‌سنه ، چيوك وفعال وفعال اولملرينه اعتنا ايتمشمى؟ يوقسه حال طبيعيسنه‌مى براقش .]

١٠ — معلمك لوازم درسيه‌يه اعتناسى [موجود لوازم درسيه‌يى حسن حالده‌مى محافظه ايتمش. نقصانلرينى اكمال ايچون تشبثاتده بولنمشمى . يوقسه لاقيدمى كوسترمش .]

١١ — معلمك تدريساته اعتناسى [پروغرامى تطبيقه موفق اولمشمى؟ طلبه‌يه افاضهٔ معلومات ايده بيلمشمى؟ هانكى درسلرده موفقيت كوسترمش، هانكيلرينى اهمال ايتمش، هانكيلرينى هيچ تطبيق ايده‌مامش .]

١٢ — معلمك اصول تدريسه اعتناسى [معلم اصول تدريسه آشنامیدر، معارف مديرلرى بالخاصه اصول تدريسه دائر اولان نقايصك ازالەسنه مأمور اولدقلرندن معلمه هردرسك اصول تدريسى حقنده نه كبى وصاياده بولنلديغى درج اولنه‌جقدر. معلم بو وصايايى تلقى‌يه استعداد كوسترمشميدر؟ .]

١٣ — معلمك محافظهٔ حيثيته اعتناسى .

١٤ — هيئت اختياريه‌نك معارفه خدمتى [مجبوريت تحصيليه‌يى تطبيق ايتمشلرمى، نه درجه‌يه قدر موفق اولمشلر معلمه نه درجه ظهير بولنمشلر، سن تحصيلده بولنان قيز واركك چوجقلرك آيرى آيرى مقدارى طلب ولنه‌جق. بونلرك نه قدرى مكتبده اولديغى اشارت ايديله‌جك . دوامسزلر حقنده هيئت اختياريه‌نك همتى. هيئت اختياريه‌نك تدريسات ابتدائيه قانوننه كوره وظيفه‌سى تلقين اولنه‌جق .]

١٥ — معلمك مكتبك ترقياتنه عائد مطالعاتى [مختصرا]

١٦ — معلمك شخصنه عائد مدعيات ومطالبى [بونلرنه‌در. وبوكا قارشى كنديسنه نه دينلمشدر]

١٧ — معلمك هيئت اختياريه حقنده‌كى شكاياتى [تدقيق وايجابى هيئت اختياريه ايله حل اولنه‌جقدر .

١٨ — معلمك كويلينك اصلاح حالنه متعلق نه كبى تشبثات وتأثيراتى اولمشدر .

١٩ — كيجه وجمعه مكتبى [آچلمشميدر آچلمشسه مداوملرينك مقدارى وسنلرى ودرجهٔ استفاده‌لرى نه‌در .

٢٠ — مكاتب خصوصيه [رخصتنامهٔ رسميسى وارميدر مدير ومعلملرك معارف مديريتنجه مصدق شهادتنامه يا اهليتنامه‌سى موجودميدر. لسان تركينك تدريسنه اعتنا ايديليورمى]

٢١ — كويك / قصبه‌نك موقع ادارى وطبيعيسى [هانكى لوانك وقضانك وناحيه‌نك تابعى اولديغى، مركزه ساعت ويا كيلومترو حسابيله بعدى ، هانكى دره‌نك كنارنده ، هانكى طاغك انكنده هانكى اووه‌ده ، هانكى ساحلده ، هواسى وخيم ويا لطيف، اقليمى صيجاق ، ياصغرق، يامعتدل . يول ويا دمير يولى كچيورمى . خانه ونفوسنك مقدارى ، هواسى وخيم ايسه سببى نه‌در . كيلومترو باشنه نه مقدار نفوس اصابت ايديور . نفوس كيتدكجه تكثرمى يوقسه تناقصمى ايديور . آزالپورسه اسباب حقيقيه‌سى نه‌دن عبارتدر . انتانى غير انتانى نه كبى خسته‌لقلر اجراى حكم ايديور .

— ٣ —

٢٢ — كويك / قصبه‌نك موقع مدنيسى [أولرى نصل، شرائط صحيه‌يى حائزمى؟ سوقاقلرى ناصل، عبادتخانه‌لرى وارمى. اسلافك انشا ترده‌سى معابد وار ايسه اسملرى، بونوع معابد اوزرنده‌كى نوحه‌لرك عيناً قوپيه‌لرى، تاريخى اسلافك تربه ويا مزارلرى، زيارتگاه تربه‌لر، وبونلرحقنده منقولات، ايچيلان‌صولر، چشمه‌لر خلقك عادات واحوالى، مليتى، دينى، مذهبى، دين ومليته درجهٔ مربوطيتلرى، اعتيادات واعتقادات سقيمه وار ايسه نه‌لردر. نوع‌مشغوليتلرى، تنبل ويا چالبشقان اولوب اولمدقلرى، پنايرى وارمى، جوارنده تاريخى خرابه وارمى، قاچ دكان، قاچ خان، قاچ حمام وار.]

٢٣ — زراعت [اكيلان‌محصولات زراعيه‌نك انواعى، اك چوق اكيلنلرك تخميناً دونم اعتباريله مقدارى، اصول جديدهٔ زراعتدن هانكيسى كيرمشدر، بشقه نه زراعتى وار]

٢٤ — اشجار [هانكى اورمانلردن احتطاب اولنيور، نه ياپيليور، اشجارمثمره وارميدر، شهرت بولمش ميوه‌لرى وارميدر]

٢٥ — حيوانات [اك چوق هانكى حيوانلر بسله‌نيور، وبونلردن نه صورتله استفاده اولنيور.]

٢٦ — صنعت [پينير، ياغ، كل‌ياغى، كتن، كنوير كبى صنايع زراعيه‌دن هانكيسى وار؟ صنايع سائره‌دن نه‌لر وار؟ فابريقه، دكرمن وارمى ؟]

٢٧ — تجارت [تجارتى نه‌در، نره‌لره نه اخراج اولنيور، خارجدن نه‌لر كلير.]

Kaynakça

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi[92]

İrade Dahiliye (İ.DH)

İrade Maarif (İ.MF)

İrade Şurâ-yı Devlet (İ. ŞD)

Maarif Nezâreti Heyet-i Teftişiye Kalemi (MF. HTF)

Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF. MKT)

Maarif Nezâreti, İstanbul Maarif Müdüriyeti (MF. İMF)

Şurâ-yı Devlet (ŞD)

Gazeteler

Sabah, Takvim-i Vekayi, Tanin

Resmî Yayınlar

Devlet Salnamesi, sene: 1299, 1300, 1305, 1310.

Düstur, I. Tertip C. 1-3, II. Tertip, C. 2, 4, 6.

Düstur Zeyli, 1-4.

Salnâme-i Maarif-i Umumiye, sene: 1316, 1321.

Maarif Müdürleri İle Vilayet Maarif Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, İstanbul Matbaa-i Amire 1326.

Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi, 1289[93].

Mekâtib-i İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, Matbaa-i Amire-İstanbul 1326.

Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatmâme, Matbaa-i Amire - İstanbul 1330.

Maarif Müdürleri İle Vilayet Maarif Müdürlerinin Vezâifine Müteallik Talimat, İstanbul - Matbaa-i Amire 1326.

Tedrisât-ı İbtidâiye Müfettişlerinin Vezâifine Dair Talimatmâme, Matbaa-i Amire - İstanbul 1330, madde: 8.

Tahsil-i İbtidaîyi İdare ve Teftiş İle Muvazzaf Olan Memurînin Vezâifi Hakkında Nizamnâme, İstanbul 1326[94].

[92] Belge numaraları metin içinde verilmiştir.

[93] *Düstur*'daki yeri metin içinde verilmiştir.

Maarif Müdürlerinin Vezâifine Dair Talimatnâme, Matbaa-i Amire-İstanbul 1330.

Maarif-i Umumiye Nezâreti Teşkilatı Hakkında Nizamnâme, 19 Rebiülevvel 1330[95].

Maarif-i Umumiye Nezâreti Teşkilatı Hakkında Nizamnâme, 7 Ramazan 1332[96].

Tedrisât-ı İbtidâiye Kanun-ı Muvakkati, Matbaa-i Amire, İstanbul 1329.

Vilayet Maarif Müfettişliğinin Vezâifine Dair Talimatnâme, İstanbul 1330[97].

Kitap ve Makaleler

AKYÜZ, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, İstanbul 2010.

AKYÜZ, Yahya, "İlköğretim'in Yenileşme Tarihinde Bir Adım: Nisan 1847 Tâlimatı", *Osmanlı Tarihi Araştırmaları Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 5, Ankara 1994.

AYTEKİN, Halil, *İttihâd ve Terakkî Dönemi Eğitim Yönetimi*, Ankara 1991.

BERKER, Aziz, *Türkiye'de İlköğretim (1839-1908)*, MEB, Ankara 1945.

BEYOĞLU, Süleyman, *İki Devir Bir İnsan Ahmet Faik Günday ve Hatıraları*, İstanbul 2011.

ERGÜN, Mustafa, *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara 1996.

KODAMAN, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, TTK, Ankara 1991.

Mahmud Cevad, *Maarif-i Umûmiye Nezâreti Tarihçe-i Teşkilat ve İcraatı*, haz. Mustafa Ergün, Tayyip Duman, Sebahattin Arıbaş, Hüseyin Dilaver, MEB, Ankara 2002.

NURDOĞAN, Arzu, *Osmanlı Modernleşme Sürecinde İlköğretim (1869-1922)*, İstanbul 2005, M. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Yakınçağ Tarihi ABD, basılmamış doktora tezi, dan. Prof. Dr. Cemil Öztürk.

SU, Kâmil, *Türk Eğitiminde Teftişin Yeri ve Önemi*, MEB, İstanbul 1974.

TÜMER ERDEM, Yasemin, *II. Meşrutiyet'ten Cumhuriyete Kızların Eğitimi*, İstanbul 2007, M.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enst. Basılmamış doktora tezi.

TÜMER ERDEM, Yasemin, "Osmanlı Devleti'nde Okulöncesi Eğitim: Ana Mektepleri", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, Prof. Dr. Mücteba İlgürel'e Armağan II, S. 20, İstanbul 2008.

UNAT, Faik Reşit, *Türkiye Eğitim Sisteminin Gelişmesine Tarihî Bir Bakış*, Ankara 1964.

---

[94] *Düstur*'daki yeri metin içinde verilmiştir.

[95] *Düstur*'daki yeri metin içinde verilmiştir.

[96] *Düstur*'daki yeri metin içinde verilmiştir.

[97] Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Heyet-i Teftişiye Kalemi'ne ait dosyada olup numarası metin içinde verilmiştir.